

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií

Katedra sociologie

Bakalářská práce

2021

Ondřej Drobil

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií

Katedra sociologie

**(De)politizace v přímé demokracii:
Případová studie místního referenda v ČR**

Bakalářská práce

Autor práce: Ondřej Drobil

Studijní program: Sociologie a sociální antropologie

Vedoucí práce: Mgr. Tomáš Dvořák, Ph.D.

Rok obhajoby: 2021

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 22. 7. 2021

Ondřej Drobil

Bibliografický záznam

DROBIL, Ondřej. *(De)politizace v přímé demokracii: Případová studie místního referenda v ČR*. Praha, 2021. 61 s. Bakalářská práce (Bc). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií, Katedra sociologie. Vedoucí diplomové práce Mgr. Tomáš Dvořák, Ph.D.

Rozsah práce: 104 187 znaků

Abstrakt

Tato interdisciplinární práce se zabývá procesy politizace a depolitizace v přímé demokracii. Jejím cílem je objasnit, jak se (de)politizace projevuje na úrovni výpovědí aktérů referenda a jak aktéři těchto strategií v průběhu referenda využívají k tomu, aby reprodukovali, nebo měnili stávající uspořádání politického prostoru. Výzkum je založen na koncepci (de)politizace coby formy politického jednání a předpokladu, že užitím jazyka coby nástroje symbolické moci lze utvářet sociální realitu. Na základě užití přístupu kritické analýzy diskursu při analýze výroků aktérů referenda, jež se konalo v roce 2013 v Plzni, byla formulována následující zjištění: Na úrovni jazyka dochází k (de)politizaci jednak ve smyslu posunu mezi sférami jednání a jejich hierarchizace, a to užitím určité syntaktické a sémantické větné struktury; a zároveň ve smyslu formování nutnosti, nebo možnosti pro jednání pomocí slovesného rodu nebo modálních prostředků. Užití (de)politizačních taktik lze ale zároveň chápat jako uplatnění symbolické moci aktéra, v jejímž důsledku může dojít k navýšení symbolické hodnoty kapitálů, jimiž aktéři disponují, a ve svém důsledku i k celkové proměně povahy kapitálů coby diferencujícího principu i pozic od distribuce kapitálů se odvíjejících.

Abstract

This interdisciplinary thesis deals with the processes of politicisation and depoliticisation in direct democracy. It aims to shed light on how (de)politicisation manifests itself at the level of the referendum actors' utterances and how actors use these strategies during the referendum to reproduce or change the existing ordering of the political space. The research is based on the concept of (de)politicisation as a form of political action and the premise that by the use of language as an instrument of symbolic power, one can shape the social reality. Based on the analysis of statements made by actors of a referendum held in Pilsen in 2013 and by applying critical discourse analysis approach, the following findings were made: At the level of language use, (de)politicisation occurs firstly in the sense of a shift between spheres of action or their hierarchization, through the use of a specific syntactic and semantic sentence structure, and secondly in the sense of forming of necessity or action contingency, through the use of verb voice and modality. However, the employment of (de)politicisation tactics can also be understood as an exercise of the actors' symbolic power. Consequently, the symbolic value of the capitals at the actors'

disposal might increase and an overall transformation of the capitals as a differentiating principle and of the positions derived from the distribution of capitals might occur.

Klíčová slova

politizace, depolitizace, řečové akty, přímá demokracie, referendum v Plzni, symbolická moc, kapitál, kritická analýza diskursu

Keywords

politicisation, depoliticisation, speech acts, direct democracy, referendum in Pilsen, symbolic power, capital, critical discourse analysis

Title

(De)politicisation in direct democracy: A case study of local referendum in the Czech Republic

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval svému vedoucímu Mgr. Tomáši Dvořákovi, Ph.D., za cenné rady a připomínky, jež mi v průběhu psaní práce poskytl.

Obsah

1. Úvod	2
2. Teoretická část	3
2.1. <i>Koncept (de)politizace</i>	3
2.1.1. Politika na pokraji dvou moderen	4
2.1.2. Depolitizace jako strategie vládnutí	5
2.1.3. (De)politizace i mimo sféru vládnutí	7
2.1.4. Vztah politizace a depolitizace	9
2.1.5. Diskursivní (de)politizace	10
2.1.6. Neoliberalismus a postpolitická teze	11
2.1.7. Postpolitická teze a plzeňská komunální politika	12
2.2. <i>(De)politizace jako mocenská strategie</i>	13
2.2.1. Relační koncepce moci	13
2.2.2. Sociologie Pierra Bourdieuho	14
2.3. <i>Přímá demokracie, místní referendum, a (de)politizace</i>	18
2.3.1. Přímá demokracie	18
2.3.2. Místní referendum v České republice	19
2.3.3. Moc v přímé demokracii	20
2.4. <i>Shrnutí teoretické části</i>	21
3. Metodologie	22
3.1. <i>Cíle práce a výzkumné otázky</i>	22
3.2. <i>Výzkumný design</i>	22
3.3. <i>Zdroje dat a jejich vytváření</i>	23
3.4. <i>Metoda analýzy dat</i>	23
3.4.1. Kritická analýza diskursu dle Normana Fairclougha	24
3.4.2. Postup Faircloughovy metody kritické analýzy diskursu	25
3.4.3. Aplikace a modifikace metody CDA	27
3.5. <i>Limity zvolené metodologie</i>	28
4. Analytická část	30
4.1. <i>Shrnutí plzeňského referenda</i>	30
4.1.1. Aktéři referenda	30
4.1.2. Průběh referenda	30
4.2. <i>(De)politizace slovy</i>	32
4.2.1. Prostorová dimenze	34
4.2.2. Obsahová dimenze	39
4.3. <i>Shrnutí a diskuse</i>	44
5. Závěr	49
Bibliografie	50

1. Úvod

„Všichni se shodneme na tom, že se to děje, ale úplně se neshodneme na tom, co přesně se děje.“ (Foster a kol. 2014, s. 226)

Málokteré tvrzení dokáže být tak trefnou ilustrací současného poznání o procesech politizace a depolitizace jako výše zmíněná citace. Jedná se o nesmírně komplexní fenomény, které se zdaleka netýkají jen politiky, jak by napovídala etymologie daných výrazů, ale prostupují i do dalších součástí sociální reality, jako je jazyk, na nějž se v této práci zaměřuji. Následující výzkum je tak dalším přírůstkem do rozsáhlé a rozmanité sbírky poznatků o (de)politizaci, nicméně devizou této práce je skutečnost, že se jedná o práci interdisciplinární – na pomezí (politické) sociologie, politologie a lingvistiky. Tomu odpovídají i teoretická a metodologická východiska, jež jsem ve své práci zvolil.

V rámci odborné literatury je možné se setkat z mnoha, často ne úplně vzájemně kompatibilními koncepcemi (de)politizace, někteří autoři je chápou jako strategii vládnutí, jiní zase tyto koncepty používají k diagnóze současné politiky, resp. celé společnosti, a připisují jim negativní konotace. Pro svůj výzkum jsem zvolil koncepci rozvedenou několika autory (Hay, Jenkins, Wood a Flinders), kteří (de)politizaci považují za určitou formu politického jednání. Konkrétně se v této práci zaměřím na (de)politizaci na úrovni tzv. řečových aktů, neboť právě diskursivní stránka je v rámci dosavadních poznatků (nejen) z mého pohledu nejméně reflektována. Zároveň se v této práci pokusím objasnit i mocenské hledisko (de)politizace, pro tyto účely budu vycházet z konceptu symbolické moci Pierra Bourdieuho.

Cílem této práce je tedy primárně objasnit, jak se (de)politizace projevuje na úrovni výpovědí aktérů, tedy identifikovat, jaké lingvistické prostředky se podílí na tom, že určitá výpověď má depolitizační nebo politizační účinek, a jak aktéři těchto strategií využívají k tomu, aby reprodukovali, nebo naopak měnili stávající uspořádání politického prostoru. „Terénem“ v rámci něhož budu (de)politizaci zkoumat, je – jak název napovídá – jedno konkrétní referendum coby zástupce mechanismů přímé demokracie – jedná se tedy o případovou studii. Referendum se konalo v roce 2013 v západočeské Plzni, občané města se v něm vyslovili proti stavbě nákupního centra.

2. Teoretická část

Cílem této kapitoly je uvést čtenáře do zkoumané problematiky. Nejprve se pokusím shrnout dosavadní poznatky z odborné literatury. Předem je nutné podotknout, že větší část základní literatury k (de)politizaci tvoří především texty z oborů politologie nebo veřejné politiky. Sociologická literatura je v tomto ohledu zdatelně chudší. Druhým cílem této části je zdůraznění těch poznatků, které jsou relevantní pro sociologii. Koneckonců, jak jsem již zmínil v úvodu, jedná se o interdisciplinární výzkum a ambicí mé práce je obohatit dosavadní poznatky pomocí sociologického, resp. lingvistického přístupu (o tom více v metodologii).

Teoretickou část tvoří tři kapitoly: V první, nejrozsáhlejší kapitole nejprve představím jednotlivé koncepce (de)politizace, se kterými se lze v rámci odborné literatury setkat, porovnáám je a nakonec stanovím tu, z níž budu vycházet v analytické části své práce. Druhá kapitola pojednává o politické moci, neboť – jak ukážu v průběhu první kapitoly – mocenský aspekt (de)politizace je klíčový, ale zároveň nedostatečně probádaný, v této kapitole také představím koncepty francouzského sociologa Pierra Bourdieuho, neboť na jeho kapitálech a symbolické moci stavím jednu z tezí své práce. Ve třetí kapitole se pak věnuji přímé demokracii – především místnímu referendu v České republice, neboť právě místní referendum je procesem, v rámci něhož (de)politizaci zkoumám. V závěru teoretické části pak následuje shrnutí.

Na tomto místě je také třeba učinit důležité upřesnění terminologie a jejího zápisu. V souladu s konvencemi zahraniční odborné literatury a v zájmu úspornosti vyjádření užívám v tomto textu výraz „(de)politizace“ namísto spojení „politizace a depolitizace“. Jinak řečeno: Pokud se v textu objeví zápis ve formě se závorkou, platí dané tvrzení pro oba dva koncepty, v případě zápisu bez závorky („depolitizace“, resp. „politizace“) se pak výklad týká pouze jednoho z konceptů.

2.1. Koncept (de)politizace

Pokud si vyhledáme výraz politizovat v libovolném výkladovém slovníku, pravděpodobně se dopátráme definice ve znění: politizovat = „dodávat politického rázu“ (Internetová jazyková příručka 2021). Definice výrazu depolitizovat by pak byla

analogicky opačná. Jakkoli se takové vymezení může zdát pro akademické účely příliš obecné, skutečnost je paradoxně taková, že pouze takto vágní definice dokáže souhrnně postihnout celou škálu koncepcí (de)politizace, se kterými se lze v rámci odborné literatury setkat.

Na tento problém upozorňují např. Flinders a Buller (2006, s. 293–294), když tvrdí, že navzdory tomu, že se fenoménu depolitizace¹ věnovala celá řada autorů z mnoha sociálněvědních odvětví – včetně velikánů, jako byli Jürgen Habermas nebo Jacques Rancière – adekvátní vymezení tohoto konceptu a postihnutí rozmanitosti forem (de)politizace chybí.

Vymezení (de)politizace každopádně vychází z koncepce politiky (resp. politična), z níž autoři vycházejí (Foster a kol. 2014, s. 228) – tedy toho, co „tvoří“ onen specifický politický ráz. Od koncepce politiky a posléze koncepce (de)politizace se také odvíjí skutečnost, kdo může působit jako aktér (de)politizace, jaký je vztah mezi depolitizací a politizací, jaký přístup při výzkumu je třeba/možno zvolit a jaká témata lze pomocí daného přístupu zkoumat. K tomu všemu se postupně vyjádřím.

2.1.1. Politika na pokraji dvou moderen

Než ale přejdeme k první koncepci, dovolím si učinit krátkou odbočku, avšak velmi podstatnou. Ve stručnosti představím teorii reflexivní modernizace, již formuloval německý sociolog Ulrich Beck, a především jeho koncepci politického jednání, neboť z ní v této práci vycházím.

Beck (2007, s. 139) interpretuje společenské a politické změny na konci 20. století jako přechod mezi jednoduchou (industriální) a reflexivní modernou – upozorňuje při tom na jev, kdy dochází k erozi tradičních politických institucí, jejich formálního vymezení a hierarchie. Reflexivní modernizace spočívá ve střetu s důsledky (riziky) industriální moderny, na které však nelze reagovat pomocí nástrojů, které zavedené instituce industriální moderny poskytují. (ibid., s. 38) Reakcí je tak individualizace, díky níž jednotlivec získává možnost zvolit si vlastní životní cestu, ale i rozhodovat o své pozici

¹ Autoři se vyjadřují skutečně pouze k depolitizaci, ale z mého pohledu je jejich postřeh platný i pro politizaci.

v síti sociálních vazeb a spoluutvářet tak sociální instituce – rodinu, vzdělávací systém anebo právě politiku – ta se tím stává na individuálním jednání závislá. (ibid., s. 135–139)

Pokud koncept rizika vztáhneme přímo na politiku, tak dochází k tomu, že „[s]tále víc otázek nás vede do situací, které stávající instituce a politické koncepty a pojmy nejsou s to uchopit ani na ně adekvátně odpovídat“ (ibid., s. 22). Druhá moderna zkrátka vybízí k vynalezení politiky – ke změnám „v pojmu, místě a subjektu politiky“. (ibid., s. 19) Politiku již nelze ztotožňovat se státním zřízením. „[V]zniká zdvojený svět, který nelze znázorňovat jeden po druhém: svět symbolických politických institucí a svět každodenní politické praxe (konfliktů, mocenských her, nástrojů a arén), které náležejí dvěma rozličným epochám, totiž industriální a reflexivní moderně.“ (ibid., s. 140) Politika tak částečně opouští tradiční zdi parlamentů a přesouvá se do tzv. subpolitiky (*subpolity*), oblastí soukromé a veřejné sféry, jako jsou věda, hospodářství, ale i soukromí a každodennost. (ibid., s. 140–141)

Beck tento proces nazývá také subpolitizace. Pojmy politizace a depolitizace přímo v tomto kontextu – tedy ve smyslu „politizace veřejné sféry“ a depolitizace „tradiční politických institucí“ nepoužívá. Nebudu tak činit ani já, protože, jak ukážu v následující pasáži, koncept (de)politizace je přece jenom v odborné literatuře definován jinak. Co je ale pro tuto práci podstatné a z čeho budu vycházet, je předpoklad, že politicky jednat mohou aktéři nejen ve formálně vymezených politických institucích, ale i ve veřejné sféře a v soukromí a že politiku nelze v tomto výzkumu ztotožňovat s tím, co se odehrává za zdmi parlamentu a městského zastupitelstva.

2.1.2. Depolitizace jako strategie vládnutí

Vůbec první explicitní definici (v tomto případě pouze) depolitizace poskytuje Burnham (2001, s. 128) ve své analýze strategií vlády britských labouristů v 90. letech minulého století. Depolitizaci chápe jako strategii vládnutí – definuje ji jako „proces, při němž se politický ráz rozhodování odsouvá na druhou kolej“². Konkrétně se může taková strategie projevat např. v přesunu určité agendy či rozhodnutí do gesce nižších složek státní

² „the process of placing at one remove the political character of decision-making“ Méně volný překlad není možný.

správy či (domněle) apolitických orgánů a/nebo v nastavení jasných a stálých pravidel, která potlačují prostor pro rozvahu při tvorbě strategií veřejné politiky a při jejich realizaci. (ibid., s. 129–131, 137)

Podle autora by však bylo mylné se domnívat, že při takovém procesu dochází k omezení politické moci či vlivu daného politického reprezentanta, naopak strategie depolitizace je ve své podstatě velice politická – političtí reprezentanti si totiž ve skutečnosti politický vliv nepřímo zachovávají. (ibid., s. 136) Autor uvádí několik konkrétních příkladů depolitizace z britské fiskální politiky, z jeho analýzy však není zcela zřejmé, jakým způsobem politický aktér docílí toho, že se např. zavedení „závazných a důvěryhodných pravidel“ (ibid., s. 142) bude jevit veřejnosti jako depolitizace. Tento epistemologický problém, který vyvstane, pokud na popsanou strategii aplikujeme konstruktivistické paradigma, autor nijak nezohledňuje.

Určitý posun v tomto ohledu přinášejí Flinders a Buller (2006), kteří uvádějí Burnhama (2001) jako jeden ze zdrojů pro syntézu poznatků. Depolitizaci definují jako „řad[u] nástrojů, mechanismů a institucí, pomocí kterých se politici mohou pokusit působit tak, že nejsou v přímém řídicím vztahu a/nebo se snažit přesvědčit lid o tom, že je již neopodstatnitelné, aby jim někdo přisuzoval zodpovědnost za určitý problém, určitou oblast politiky nebo konkrétní rozhodnutí“³. (ibid., s. 295–296) V souladu s Burnhamem tvrdí, že při depolitizaci ve skutečnosti nedochází k odstranění politična, strategie spočívá podle nich v tom, „že se změní aréna nebo proces, v rámci níž/pomocí něhož dochází k rozhodování“⁴. (ibid., s. 296) Ve své typologii představují autoři tři „depolitizační taktiky“ – institucionální depolitizaci (*institutional*), depolitizaci nastavením pravidel (*rule-based*) a depolitizaci utvářením veřejného mínění (*preference-shaping*). (ibid., s. 299)

První dvě zmíněné taktiky odpovídají strategiím, které popsal již Burnham (2001). Pro tuto studii je relevantní ale třetí taktika – depolitizace utvářením veřejného mínění. Ta spočívá ve snaze prezentovat určitou záležitost takovým způsobem, jako by byla mimo

³ „the range of tools, mechanisms and institutions through which politicians can attempt to move to an indirect governing relationship and/or seek to persuade the demos that they can no longer be reasonably held responsible for a certain issue, policy field or specific decision“

⁴ the arena or process through which decisions are taken is altered

hranice politiky nebo mimo politikův dosah, a ve snaze tento postoj legitimizovat. (ibid., s. 307–308) Autoři zároveň připouštějí, že taktiky nejsou zcela výlučné, mohou se tedy doplňovat. (ibid., s. 310) Tím implikují, že by tento princip mohl vést k řešení výše zmíněného epistemologického problému – že užitím specifických rétorických strategií lze docílit toho, že se zavedení „závazných a důvěryhodných pravidel“ bude jevit veřejnosti jako depolitizace.

„Proces utváření veřejného mínění poukazuje na skutečnost, že depolitizace je mnohem komplikovanější, než si dosavadní autoři zřejmě dokázali připustit.“⁵ (ibid., s. 309 p.a.) Jak jsem již v úvodu naznačil, právě tímto směrem se hodlám ubírat, nicméně pojetí Flinderse a Bullera (2006) není dostatečné, neboť jejich koncepce depolitizace utvářením veřejného mínění není propracována do takové hloubky, aby poskytla nosný základ pro empirickou analýzu.

Autoři navíc užívají velmi „úzkou“ definici politična. (Wood 2015, s. 2) Politiku chápou v konvenčním smyslu – asociují ji s institucemi zastupitelské demokracie a procesy, které s nimi souvisejí. (Flinders a Buller 2006: 302) Takový přístup je možná adekvátní pro výzkum veřejné politiky, ale nedostatečný pro výzkum sociologický, neboť předpokládá, že potenciál (de)politizovat mají pouze politici. Můj výzkum si však v souladu s Beckovým (2007) pojednáním vyžaduje zvolit takovou koncepci politiky, v souladu s níž mají i další aktéři z různých sfér společnosti potenciál politicky jednat – a tedy i (de)politizovat, neboť (de)politizaci je třeba chápat jako určitou formu politického jednání (Palonen 2003).

2.1.3. (De)politizace i mimo sféru vládnutí

Takový přístup poskytuje pojednání Colina Haye (2007, s. 64), podle něhož je třeba chápat politiku nejen v její prostorové dimenzi – tedy ve smyslu arén, ve kterých politika probíhá, ale především v její obsahové dimenzi – tedy ve smyslu určitých forem jednání a procesů, které se v arénách odehrávají. Navrhuje velice inkluzivní definici – politika tedy nemusí probíhat jen v „konvenční“ aréně (ve formálně vymezených politických institucích, jako je např. parlament), ale i mimo ně. Taková aréna ale musí umožňovat

⁵ “Preference shaping highlights the fact that depoliticisation is far more complicated than existing authors have arguably allowed for.”

politické jednání, které má dle autora čtyři definiční rysy: 1. Aktéři arény mají možnost volby z více možností. 2. S tím souvisí i to, že aktéři musí mít možnost/schopnost jednat, učinit nějakou změnu – tedy autonomie. 3. Jednání musí doprovázet deliberace, tedy logická rozvaha možných řešení a důsledků. 4. V aréně by zároveň mělo docházet k sociální interakci. (ibid., s. 65–70)

V tomto ohledu se tedy příliš neliší jeho chápání politického jednání od koncepce Ulricha Becka (2007) (na níž ale překvapivě ani jednou v celé knize neodkazuje). Na rozdíl od Becka ale podporuje deliberativní pojetí politiky jako takové – tedy politiku, která je založena na rozvaze a konsensu, beckovské politické jednání je založeno spíše na konfliktu (Beck 2007, s. 140), což je zase v souladu s konceptem politična, tak jak ho chápal Carl Schmitt (1996). Nicméně to neznamena, že by podle Haye (2007, s. 66) nebyl konflikt součástí politiky, autor ho ale chápe spíše jako důsledek možnosti volby, jako formu sociální interakce.

Arény, ve kterých dochází k politickému jednání, autor chápe jako hierarchicky uspořádané sféry, jimiž jsou sféra vládnutí, veřejná sféra a soukromá sféra. Ty dohromady tvoří „říši možností“ (*realm of contingency*)⁶. Tyto sféry pak obklopuje „říše nutnosti“ (*realm of necessity*). V té politické jednání není možné, neboť je v ní vše dané, vylučuje tedy změnu, volbu z vícero možností. Podle autora spočívá depolitizace především v posunu určitého tématu či problému z „říše možností“ do „říše nutnosti“, ale i v přesunu ze sféry vládnutí do veřejné sféry nebo z veřejné do soukromé sféry. Politizace je pak přesně opačným procesem. Dochází k ní v momentě, když se „nějaké téma či problém stanou předmětem deliberace, rozhodování a lidského jednání, přičemž tomu tak předtím nebylo“⁷. (Hay 2007, s. 78–80, cit. 81)

Zatímco Hay (2007) ve své koncepci (de)politizace akcentuje spíše prostorovou dimenzi – arény, ve kterých k politickému jednání dochází, mezi kterými dochází k posunu určitého tématu či problému, Jenkins (2011, s. 159) na něj navazuje, ale zdůrazňuje především obsahovou dimenzi (de)politizace: „Strategie politizace, v tom nejširším

⁶ Jsem si vědom, že možnosti nejsou přímým ekvivalentem anglického výrazu *contingency*, nicméně takovýto překlad považuji za nejvýstižnější.

⁷ „issues are politicized when they become the subject of deliberation, decision making and human agency where previously they were not“

smyslu, zahrnuje odhalování a zpochybňování toho, co je považováno za dané, vnímáno jako nutné, stálé, neměnné, morálně či politicky nezbytně nutné. (...) Strategie depolitizace zahrnuje utváření nutnosti, stálosti, neměnnosti, fatalismu a skrývání, popírání či odstranění možností⁸. Jako výchozí předpoklad budu obě dimenze považovat za rovnocenné.

2.1.4. Vztah politizace a depolitizace

Hay (2007, s. 82) jako první postuluje tezi, že princip politizace a depolitizace je shodný, resp. že se jedná o protikladné tendence a že oba procesy se navzájem doplňují. Jenkins (2011, s. 161) dodává, že se mohou navzájem podněcovat. Bates a kol. (2014, s. 257) pak dokonce přímo zdůrazňují, že na politizaci a depolitizaci je třeba nahlížet jako na všudypřítomné a paralelně se vyskytující procesy a navíc není třeba je nutně chápat v antagonistickém vztahu. To je další předpoklad, který ve své práci využiji.

Vyvstává ale logická otázka, proč přesto většina empirických studií pojednává buď jen o politizaci, nebo jen o depolitizaci – tedy zvlášť. Důvodem může být odlišná konceptualizace politiky, ze které autoři dotyčných studií vycházejí – koncept politizace hodně autorů užívá jako (často negativně konotované) označení situace, kdy se určitá sociální instituce (jako např. sportovní organizace, náboženství nebo umění) stane předmětem mocenského zájmu politiků. (Jenkins 2011, s. 156) Koneckonců přesně v takovém významu pojem *politizovat* používají běžně i média či samotní politici⁹. Podle autorky však taková „politizace“ často spočívá hlavně v regulaci daného odvětví. (ibid., s. 160) Takové jednání by se tím pádem mělo interpretovat spíše jako depolitizace nastavením pravidel (à la Flinders a Buller (2006)). I proto je důležité si ujasnit, z jaké koncepce politiky budeme vycházet. V tomto případě se přikláním ke koncepci Colina Haya (2007) a Laury Jenkins (2011), resp. ke koncepcím dalších autorů, kteří na ně navazují.

⁸ „A strategy of politicization, in its broadest sense, entails exposing and questioning what is taken for granted, or perceived to be necessary, permanent, invariable, morally or politically obligatory and essential. (...) a strategy of depoliticization entails forming necessities, permanence, immobility, closure and fatalism and concealing/negating or removing contingency“

⁹ Např. „Náměstek Šmehlík ale účast na tajném setkání odmítl, šlo podle něj o snahu **politizovat** volbu nového šéfa všeobecné pojišťovny.“ na irozhlas.cz.

2.1.5. Diskursivní (de)politizace

Wood a Flinders (2014, s. 156–158) rozpracovávají Hayovo schéma do typologie. Identifikují tři základní typy (de)politizace: První dva typy nejsou pro tuto práci tolik podstatné, přesto je ale pro úplnost uvádím. Prvním typem je (de)politizace coby strategie vládnutí (*governmental*). Ta odpovídá koncepcích, o nichž pojednávají Flinders a Buller (2006) nebo Burnham (2001) – o té jsem pojednával již výše. Druhým typem je pak společenská (*societal*) (de)politizace – při ní dochází k posunu určitého tématu nebo problému z veřejné sféry do sféry soukromé. Podílí se na ní primárně aktéři veřejné sféry jako např. média, když akcentují určité téma nebo ho naopak z mediálního prostoru vytěsňují. (Wood a Flinders 2014, s. 158–161)

Pro můj výzkum je relevantní třetí typ – diskursivní (*discursive*) (de)politizace. Princip diskursivní (de)politizace spočívá v tzv. řečových aktech, tedy pro kontext specifických jazykových prostředků, pomocí kterých lze buď vytěsnit jakékoli alternativní interpretace určitého problému (depolitizace), nebo naopak připustit alternativní interpretaci (politizace). (ibid., s. 161–164) Diskursivní (de)politizace tak ve své podstatě odpovídá výše popsané (de)politizaci utvářením veřejného mínění – s tím rozdílem, že diskursivně (de)politizovat může podle autorů kdokoli, nejen „konvenční“ politici. (ibid., s. 162) Právě důraz na diskursivní (de)politizaci by mohl pomoci objasnit epistemologický problém, který jsem zmínil už u pojednání o koncepci Burnhama (2001), a právě na tento typ (de)politizačních strategií se zaměřuji ve své práci.

Typologii Wooda a Flinderse (2014) (resp. Haye (2007)) podrobují kritice např. Buller a kol. (2019). První problém podle nich spočívá v tom, že navrhovaný model může být až příliš zjednodušující v tom smyslu, že se moc zaměřuje na strategie samotné a považuje je takřka za diskrétně se vyskytující tendence, přitom je evidentní, že mohou být na sobě nějakým způsobem závislé. Podle autorů je také třeba klást důraz i na vztah mezi jednotlivými aktéry, tedy politiky, subjekty veřejné sféry a jednotlivci ze soukromé sféry. (De)politizace iniciovaná aktéry z jedné sféry, zákonitě může způsobit reakci i v dalších arénách. (Buller et al. 2019, s. 16–17)

Buller a kol. (2019, s. 17) dále upozorňují na to, že bychom při zkoumání (de)politizace (ve smyslu jednání subjektů z různých sfér společnosti) neměli ignorovat ani kontext, ve

kterém k jednání jednotlivců dochází a který může mít také na politické jednání vliv. V podobném duchu se vyjadřují i Bates a kol. (2014, s. 257): „Ve výsledku pak záleží jak na obsahu, tak na kontextu (de)politizace – na procesy (de)politizace je třeba pohlížet ve smyslu otevírání či zbavení prostoru pro deliberaci, participaci a jednání, ale zároveň ve smyslu posunu hranic (jednání).“¹⁰

2.1.6. Neoliberalismus a postpolitická teze

Zatímco v předchozích částech jsem rozvíjel výklad o depolitizaci jako o určité formě politického jednání, existují autoři (Boggs 2001, Mouffe 2005), kteří chápou depolitizaci nejen jako jednání, ale i jako stav – diagnózu současné politiky. Zmínění autoři používají např. výraz postpolitika či antipolitika coby synonymum pro nastolení neoliberálního řádu, kdy „dochází k marginalizaci debaty a nesouhlasu a ke kolonizaci politické sféry za účelem ochrany neoliberálních hodnot a norem“¹¹ – dochází tedy k potlačení souboje perspektiv, deliberace a participace. (Buller et. al 2019, s. 4)

Ideologii neoliberalismu obvykle asociujeme s důrazem na svobodu jednotlivce, na ryze tržní principy v hospodářství, do nichž není třeba intervenovat. (Hay 2007, s. 97) Neoliberální principy však postupně prostupují i do každodenní sociální reality – až do takové míry, že se tento princip, jenž ovlivňuje jednání, zdá být přirozeně daný – resp. v tom smyslu se alespoň vyjadřují zastánci výše popsané postpolitické teze. (Buller et al. 2019, s. 5)

Na druhou stranu někteří autoři tuto tezi kritizují: ne v tom smyslu, že by zpochybňovali nástup dominantní ideologie neoliberalismu, ale spíše tvrdí, že samotný fenomén depolitizace nelze aplikovat výlučně na vývoj v politice posledních desítek let. Podle Fawcetta a Marshe (2014, s. 174) tak depolitizaci zdaleka vůbec není možné považovat za nový fenomén – principy depolitizace by bylo šlo vypozařovat i v období renesanční Itálie. Foster a kol. (2014, s. 228) jsou ještě radikálnější, když tvrdí, že právě

¹⁰ „Consequently, both the content and context of (de)politicisation matters processes of (de/re)politicisation should be viewed in terms of the opening and foreclosing of deliberation, engagement and agency, as well as in terms of shifting boundaries“

¹¹ „where argument and dissent are marginalised and political space is colonised in the defence of neoliberal values and norms“

depolitizovaná politika představuje normu a politizovaná politika (alespoň tak, jak ji vymezuje Hay (2007)) je spíše „deviací“, která se málokdy v dějinách realizovala.

2.1.7. Postpolitická teze a plzeňská komunální politika

Pro všechny zmíněné autory je charakteristické, že se ve svých pojednáních zabývali především politikou na národní úrovni, v některých případech s globálním přesahem. Vystává tedy otázka, do jaké míry nebo vůbec zda lze uvažovat o existenci depolitizované hegemonie v režii neoliberální ideologie i na úrovni komunální politiky, v tomto případě politiky města Plzně, o níž tato práce pojednává.

Existují určité náznaky, že by to bylo možné. Faktem je, že plzeňská radnice nezažila v období od sametové revoluce do roku 2013, kdy se referendum konalo, vládu jiné strany než ODS, pro niž jsou principy neoliberalismu do jisté míry charakteristické (Vodička a Cabada 2011, s. 221)

Za druhé: Existují i autoři z oboru urbánních studií, kteří aplikují výše popsanou postpolitickou tezi na městskou politiku s ohledem na způsob tvorby a implementace urbánní politiky, kdy vlivem působení globálních ekonomických sil dochází k potlačení jakéhokoli prostoru pro deliberaci – urbánní politika je tak redukována na technokratický management veřejných prostranství, v němž panuje konsensus – status quo, který se nikdo nesnaží zpochybnit. (Beveridge a Koch 2019, s. 189–190)

A do třetice: Podle některých sociologů a politologů (Ryšavý 2006, Balík 2016) lze předpokládat, že komunální politika je inherentně relativně apolitická a „depolitizovanější“ než politika národní nebo mezinárodní. Oba výzkumy nelze přímo k této práci vztahovat, neboť zmínění autoři vycházejí z odlišného pojetí politiky a (de)politizace. Nicméně Balík (2016, s. 84) v závěru svého článku konstatuje, že ačkoli se může zdát, že se politika na komunální úrovni vytrácí, děje se tak spíše v rovině prohlášení než ve skutečnosti – autor takový stav považuje za jistou formu manipulace s občany. Takový princip v zásadě odpovídá diskursivní depolitizaci, jak ji vymezili Wood a Flinders (2014).

Přesto bych byl v úsudcích o povaze plzeňské politiky opatrnější. Předpokládám, že celá problematika je mnohem komplexnější, a tudíž redukovat vládnoucí strategii plzeňské

politické garnitury na neoliberální hegemonii by pro pochopení (de)politizačních strategií bylo liché. A jak už jsem několikrát uvedl, těžištěm této práce je (de)politizace coby forma politického jednání – tedy dynamická dimenze.

2.2. (De)politizace jako mocenská strategie

Z předchozích pasáží je nicméně patrné, že mocenskému aspektu (de)politizace je třeba věnovat větší pozornost. S politickou mocí zároveň souvisí i další kritika, která se na „širokou“ koncepci (de)politizace, z níž v této práci vycházím, snaší od Foster a kol. (2014, s. 225) – ti totiž podporují „užší“ koncepci politiky a depolitizaci chápou inherentně coby nástroj vládnutí, kterým politici legitimizují svá rozhodnutí v duchu neoliberální ideologie. Hay (2007), Jenkins (2011) a Wood s Flindersem (2014) podle nich ve své koncepci opomíjejí mocenské vztahy v politice, což implikuje problematický jev, kdy proces depolitizace ve výsledku vytvoří „jakési politické vakuum, ve kterém není přítomna žádná politika (...), přestože moc je nadále uplatňována, existující mocenské vztahy jsou zachovány, reprodukují se – a tento stav přitom utužuje samotný proces depolitizace“.¹² (ibid., s. 228)

2.2.1. Relační koncepce moci

Problém spočívá patrně v tom, že kritizovaní autoři vymezují moc jako schopnost (*capacity*) aktéra politicky jednat (Hay 2007, s. 66), resp. přímo (de)politizovat (Wood a Flinders 2014, s. 162). V sociálních vědách se dlouhodobě vede debata, zda chápat politickou moc právě ve smyslu individuálních dispozic aktéra (*power to*), nebo ve smyslu dispozic vůči jinému aktérovi (*power over*). (Pansardi 2012, s. 73) Robert A. Dahl (1957, s. 201) relační koncepci (tedy *power over*) demonstruje takto: „(Subjekt) A má moc nad (subjektem) B do takové míry, že může přivést B k tomu, aby udělal něco, co by v jiném případě neudělal.“¹³ Paradoxně přitom sám Hay (2007, s. 70) tvrdí, že každé jednání, které má přímé či nepřímé dopady na jiný subjekt, je ve své podstatě politické (a sociální). Z toho vyplývá, že politické jednání bychom ve svém důsledku měli považovat

¹² „some type of political vacuum in which politics is no longer present (or at the very least is *less* present), even though the exercise of power and the preservation and reproduction of existing power relations are still very much at work and held in check by the depoliticisation process itself“

¹³ „A has power over B to the extent that he can get B to do something that B would not otherwise do.“

za uplatnění moci nad jiným subjektem, a tedy i (de)politizaci coby formu politického jednání lze považovat za mocenskou strategii.

Kdo je pak ale subjektem B, nad kterým subjekt A uplatňuje (de)politizací svou moc? Jak jsem uvedl již výše, (de)politizace iniciovaná aktéry z jedné sféry, zákonitě způsobí reakci i v dalších sférách. (Buller et al. 2019, s. 16–17) Domnívám se, že je tedy korektní usuzovat, že subjektem B v takovém případě může být jakýkoli aktér nebo skupina aktérů, kteří v daných politických arénách působí.

V souvislosti s (de)politizací, resp. především s diskursivní depolitizací mluví Wood a Flinders (2014, s. 161–162) právě o již zmíněné hegemonii, kdy dominující skupina aktérů pomocí diskursivních praktik prosazuje výlučně jedinou interpretaci socio-politické reality a popírá jakékoli alternativní možnosti – „vytváří tak iluzi konsensu“. Uvědomění si toho, že i takový konsensus je ve své podstatě pouhým sociálním konstruktem pak může zapříčinit to, že jiná skupina aktérů se proti hegemonické interpretaci vzbouří a pokusí se opětovně daný problém či prostor repolitizovat. (ibid.)

2.2.2. Sociologie Pierra Bourdieuho

Povaha uplatňované moci v rámci diskursivní (de)politizace je tedy spíše relační. Jaký je ale zdroj její legitimacy a jaká je povaha uspořádání politického prostoru? Pro pochopení vztahu mezi politickým jednáním a užitím jazyka (na což se v této práci zaměřuji) pomůže, pokud budeme politický prostor, v němž k řečové interakci mezi aktéry dochází, chápat ve smyslu mocenského pole podle koncepce Pierra Bourdieuho. Jeho základní koncepty – sociální prostor, kapitály, pole a symbolickou moc – v následující podkapitole podrobněji představím, neboť se domnívám, že pro teoretické zakotvení mocenského aspektu diskursivní (de)politizace, o němž se v této studii pokouším, jsou více než vhodné a zároveň je použiji i v rámci analýzy dat.

2.2.2.1. Sociální prostor a kapitály

Bourdieu (1998, s. 13) nahlíží na společnost jako na sociální prostor – množinu pozic aktérů, které jsou vymezeny především vzájemným postavením vůči sobě – vzdáleností od sebe, ať už metaforicky nebo doslovně řečeno. Vzájemné difference pozic se odvíjí od principu distribuce kapitálů, a to jak od jejich absolutního objemu, tak relativního poměru mezi jeho jednotlivými druhy. (ibid.) Kapitál definuje Bourdieu (1986, s. 241) jako

soubor statků/zdrojů, ať už materiální nebo nemateriální povahy, které je možné nějakým způsobem zužitkovat – generovat pomocí nich nějakou formu zisku či zvýšit jejich objem. Rozlišuje tři „základní“ (a za určitých podmínek v sebe navzájem proměnitelné) druhy kapitálu – ekonomický, sociální a kulturní. Zvláště ještě vyděluje kapitál symbolický. (ibid.)

Ekonomický kapitál lze chápat jako zdroje, jejichž užitím lze dosáhnout finančního zisku, lze je tak bezprostředně směnit za peníze. Příkladem ekonomického kapitálu tak mohou být třeba vlastnická práva. Kulturní kapitál má tři formy – vtělenou, objektivizovanou a institucionalizovanou: Vtělenou formu představují nabyté znalosti, schopnosti, zkušenosti daného aktéra; objektivizovaným kulturním kapitálem jsou pak fyzické nosiče/původci vtěleného kapitálu, které aktér vlastní, jako např. knihy či umělecké artefakty; poslední zmíněnou formu lze charakterizovat jako institucionálně legitimizovaný vtělený kapitál – je jím např. vysokoškolský diplom. Sociální kapitál pak můžeme definovat jako množinu zdrojů, kterých lze dosáhnout působením v síti vzájemných sociálních vztahů – tedy příslušností či vazbách k určité skupině aktérů. (ibid., s. 243–249)

Kapitál symbolický nelze považovat za kapitál stejné kvality jako předchozí zmíněné – podle Bourdieua (1990, s. 111) může jakýkoli kapitál nabýt symbolické hodnoty, a to ve chvíli, kdy se stane předmětem uznání – tedy v momentě, kdy mu okolí přizná nějakou formu legitimacy (Bourdieu 1987, s. 4). Tento aspekt je pro analytickou část klíčový. Právě symbolický kapitál je totiž zdrojem pro tzv. symbolickou moc, další Bourdieua koncept, který je pro tuto práci asi nejdůležitější.

2.2.2.2. Pole

Pro jeho ukotvení je však ještě nutné vysvětlit koncept pole, jež Bourdieu zavádí. Sociální pole lze definovat jako relativně autonomní část sociální reality, jež funguje v souladu s vlastními principy a specifickými institucemi, většinou ho lze charakterizovat převahou kapitálu určitého druhu. (Bourdieu 1993, s. 162–163) Příkladem pole může být např. školství, ekonomika nebo právě i politika. Sociální prostor se tak skládá z nepřehledného množství takových polí. Nicméně i samotný globální sociální prostor lze považovat za pole, nicméně pole trochu odlišného druhu – pole moci – „pole sil, jejichž tlaku jsou nutně vystaveni aktéři v onom poli zaangažovaní, a zároveň pole bojové, na

němž se aktéři různými prostředky a za různými cíli – podle toho, jaké postavení ve struktuře silového pole zaujímají – střetají a tím přispívají k jeho uchování či změně“. (Bourdieu 1998, s. 38)

2.2.2.3. Jazyk a symbolická moc

Takovým prostředkem může být právě jazyk a jeho užití, neboť z Bourdieuho pojednání (1991) vyplývá, že i jazykové kompetence lze považovat za kapitál, jenž má ale právě výraznou symbolickou povahu. Mluví díky němu získává schopnost „utvářet skrze promluvy to, co je dané, někomu ukázat a namluvit, potvrdit či transformovat určitou představu o světě“¹⁴ a tím svoji symbolickou moc uplatnit. (1977, s. 410) (Lze si povšimnout, že utváření toho, co je dané, je jedním z rysů depolitizace, o němž jsem se zmiňoval v předchozí kapitole.)

Symbolická moc nicméně nespočívá v moci samotných vyřčených slov, nýbrž ve vztahu mezi aktéry, kteří moc uplatňují, a mezi aktéry, kteří jsou moci podrobeni. Slova pak slouží pouze jako nástroj, pomocí něhož však lze dosáhnout toho, že podrobení aktéři považují danou reprezentaci sociální reality za legitimní. (ibid.) Zdrojem symbolické moci je poznání – tedy jistá forma kulturního kapitálu ve své symbolické podobě (o tom viz dále) – čím větší je, tím větší potenciál k politickému jednání užitím slov aktér má. (Bourdieu 1991, s. 187)

Symbolické mocenské pole se v žádném případě nevylučuje s existencí dalších mocenských nerovností, které jsou založeny na rozdílné distribuci základních kapitálů. Zásadní rozdíl je však ve skutečnosti, že v případě symbolické dominance si subjekty, ať už jsou na jakékoli straně mocenského vztahu, jeho existenci nemusí vždy uvědomovat, ale přesto na ní participují. (Bourdieu 1977, s. 405) Symbolické mocenské pole tak úzce souvisí s hegemonií, o níž jsem psal v předchozí kapitole.

2.2.2.4. Aplikace Bourdieuho konceptů

Nyní se pokusím syntetizovat Bourdieuho koncepci s koncepty (de)politizace a formulovat tak klíčový předpoklad pro analytickou část této práce. Jestliže Bourdieu nahlížel na společnost jako na sociální prostor, domnívám se, že i Plzeň, v níž se

¹⁴ „de constituer le donné par l'énonciation, de faire voir et de faire croire, de confirmer ou de transformer la vision du monde“

analyzované referendum odehrálo, lze považovat za jakýsi sociální mikroprostor, v němž jsou různé pozice vymezené určitou konstelací kapitálů, a tyto pozice „obývají“ jednotliví aktéři s určitou dispozicí pro jednání (na základě množství kapitálů), jež mohou v rámci plzeňského prostoru realizovat.

Pokud Hay (2007) nahlíží na politiku jako prostor, který se skládá z politických arén (sféra vládnutí, veřejná sféra, soukromá sféra), vycházím z toho, že právě tyto arény lze zároveň považovat i za diferencovaná, do jisté míry autonomní pole, v nichž platí specifická pravidla a hierarchie kapitálů, jež predisponují to, jak a kdo smí v daném poli jednat. Jak jsem již několikrát uvedl, do výzkumu vstupuji s předpokladem, že všichni aktéři nějakým způsobem mohou politicky jednat a budu vycházet z toho, že jsou to právě kapitály, které predisponují, do jaké míry a jakým způsobem může daný aktér v daném prostoru jednat.

Jestliže Bourdieu (1977, s. 410) tvrdí, že pomocí slov lze reprodukovat představu o světě, lze formulovat předpoklad, že všichni aktéři referenda mají nějakou představu o prostoru, v němž jednají – o jeho uspořádání, pozicích a vzájemných vztazích mezi jednotlivými sférami, o tom, kdo v nich jedná, resp. jak se v nich může jednat. (Tuto představu samotnou chápu jako určitou formu kulturního kapitálu.) Vystoupení aktéra ve veřejné debatě – v médiích – pak považuji za manifestaci této znalosti a tím pádem i její legitimizaci, čímž nabývá na symbolické hodnotě. Aktér tak svým projevem buď uplatní svoji symbolickou moc nad ostatními aktéry a stávající řád tím upevní, nebo naopak změní. (ibid.)

Závěrem této části je ještě třeba učinit drobnou poznámku o politickém kapitálu – k tomu se Bourdieu (1998, s. 21–25) vyjadřuje, když popisuje situaci v zemích bývalého Východního bloku, v nichž se politický kapitál realizoval jako výrazný diferencující princip, nicméně explicitní obecné vymezení v jeho díle nenalezneme. Pro účely této konkrétní studie budu vycházet z předpokladu, že politický kapitál je zdroj, jež je možné užít k vládnutí – ve smyslu rozhodování v něčí prospěch, ať už vlastní nebo kolektivní. Jako politický kapitál tak chápu např. zákonem vymezenou pravomoc určitého politického orgánu. Politického kapitálu mohou ale nabýt i občané, když hlasují u voleb nebo v referendu. Již několikrát jsem se zmínil o tom, že vycházím z poměrně široké koncepce politického jednání. Proto je zde důležité podotknout, že politický kapitál

nepovažují za nutnou podmínku politického jednání – politicky jednat mohou i aktéři, kteří disponují jiným druhem kapitálu – např. ekonomickým. O tomto tvrzení by se samozřejmě dalo polemizovat, ale analytická část by snad měla posloužit jako adekvátní obhajoba takto „úzce“ vymezeného politického kapitálu.

2.3. Přímá demokracie, místní referendum, a (de)politizace

(De)politizaci na úrovni řečových aktů tedy chápu jednak jako formu politického jednání, ale ve svém důsledku i uplatnění symbolické moci nad ostatními aktéry (příjemci sdělení). Jak jsem již uvedl, prostorem, ve kterém budu diskursivní (de)politizaci zkoumat, je jedno konkrétní místní referendum, které se konalo v roce 2013 v Plzni – jeho průběh a aktéry podrobněji představím v analytické části této práce. Referendum bylo zvoleno primárně proto, že se ho zúčastní více aktérů na všech rovinách politické sféry, a tudíž lze na takovém případě velmi dobře ukázat, jak k (de)politizaci na úrovni výpovědí dochází a jak spolu jednotliví aktéři skrze strategie interagují.

V rámci této práce je třeba chápat referendum jako zastřešující pojem, který označuje nejen samotný akt, kdy občané odhlasují určité řešení ve volebních místnostech, ale i veškerý kontext konání referenda – všechny události, které se odehrály před jeho konáním i po něm, a všechny aktéry, kteří se v celém procesu nějakým způsobem angažovali. Poslední kapitolu teoretické části tedy věnuji stručnému výkladu o přímé demokracii a místním referendu.

2.3.1. Přímá demokracie

Úvodem je třeba vyjasnit pár základních pojmů. Přímou demokracii definuje Altman (2011, s. 188) jako „soubor institucí, které umožňují občanům vyjádřit své postoje u volebních úřadů (...) o jiných politických záležitostech než o tom, kdo je bude reprezentovat při vládnutí“¹⁵. Konkrétní podoba těchto institucí se však mezi jednotlivými státy, ale i mezi jednotlivými úrovněmi rozhodování (národní, lokální atd.) může výrazně lišit. (ibid., s. 9) Zároveň se do značné míry liší i terminologie, která se pro

¹⁵ “a set of institutions that allow citizens to express their preferences at the ballot box through universal and secret suffrage about government issues other than who will represent them in the government”

různé typy mechanismů přímé demokracie používá – i v rámci jednoho jazyka. (Schiller a Mittendorf 2002, s. 11) Pro tuto studii je relevantní, že – pokud opomeneme celostátní referendum, které se v roce 2003 konalo před vstupem České republiky do Evropské unie – je v českém politickém systému ukotven pouze jeden typ mechanismu přímé demokracie, a to tzv. místní referendum, dle Zákona č. 22/2004 Sb. – tedy referendum na úrovni obce, resp. části obce.

2.3.2. Místní referendum v České republice

Místní referendum je poměrně specifická forma a zdaleka se jí nevěnuje v rámci odborné literatury tolik pozornosti jako přímé demokracii na národní úrovni. (Schiller 2011, s. 8) Pokud použijí Altmanovu typologii (2011, s. 7–8), české místní referendum lze charakterizovat jako mechanismus přímé demokracie iniciovaný zdola – uskuteční se na základě petice s podpisy občanů. Požadovaný počet je stanoven zmíněným zákonem. Nicméně dle tohoto zákona musí předložený návrh zároveň schválit i zastupitelstvo obce, ve které se má referendum uskutečnit.

Podle Smitha (2007, s. 48) političtí představitelé do průběhu referenda zasahují poměrně výrazně a často, v minulosti tak v několika případech došlo ze strany zastupitelů k odmítnutí referenda, přičemž důvody pro toto rozhodnutí byly velmi pochybné (podle autory). Výrazným rysem místního referenda v Česku jsou témata, o kterých se obvykle hlasuje – velkou část z nich totiž tvoří protesty proti developerským projektům. (Smith 2011, s. 40–41) To je koneckonců případ i plzeňského referenda, o němž referuje tato studie.

Aby bylo rozhodnutí platné, je třeba, aby celková účast přesáhla hodnotu odpovídající 35 % všech oprávněných voličů v obci. Rozhodnutí vzešlé z referenda je podle zmíněného zákona závazné, pokud alespoň 25 % oprávněných voličů dané municipality hlasuje pro jednu z možností. „V místním referendu se rozhoduje o věcech, které patří do samostatné působnosti obce nebo statutárního města.“ (Zákon č. 22/2004 Sb.) Zákon ale zároveň stanovuje záležitosti, o nichž se skrze referendum hlasovat nesmí. Podle Schillera (2011, s. 18) je pro lokální referenda větší míra omezení typická.

Smith (2007, s. 16) vyslovuje hypotézu, že pro úspěšnou kampaň za uspořádání místního referenda a zároveň i pro dosažení požadované účasti pro splnění podmínky závaznosti

a platnosti referenda jsou klíčové znalosti práva na straně iniciátorů – v situaci, kdy političtí představitelé obce nejednají v souladu se zákony a mohou tak iniciativu záměrně mařit, zvyšují právní kompetence na straně iniciátorů referenda šance, že zlovůli zastupitelů bude možné zabránit.

Cílem této práce není tuto hypotézu testovat, nicméně právní znalosti lze zajisté považovat za určitou formu kulturního kapitálu a výše jsem uvedl, že právě určitá forma znalostí může být podle Bourdieuho zdrojem pro uplatnění symbolické moci pomocí slov. Předpokládám tedy, že iniciátoři referenda pravděpodobně větší mírou kulturního kapitálu disponují – vzhledem k tomu, že kampaň v plzeňského referenda byla úspěšná.

2.3.3. Moc v přímé demokracii

Co se týče mocenského aspektu přímé demokracie, mnozí autoři (Altman 2011, Serdült a Welp 2012, Haller 2017) připouští, že díky institucím přímé demokracie získávají občané moc rozhodovat o veřejných záležitostech, zároveň ale tyto instituce mohou vést ke koncentraci moci u vládnoucí elity. Druhý zmíněný důsledek je podle Serdülta a Welp (2012, s. 69) častější. Autoři se tak zabývají primárně mocenským uspořádáním coby výsledkem celého procesu, a ne tolik dynamikou mocenských vztahů – tedy tím, jak se moc realizuje v průběhu referenda.

Jak jsem již několikrát v průběhu této práce zmínil, v této práci se zaměřuji na řečové jednání všech aktérů, přičemž předpokládám, že diskursivní (de)politizaci lze chápat jako uplatnění symbolické moci těchto aktérů. Domnívám se tedy, že referendum, v němž dostávají aktéři příležitost se vyjádřit, nemusí být považováno jen za mocenský nástroj politických elit ze sféry vládnutí, ale i jakýchkoli dalších aktérů z jiných sfér – občanů či jiných zainteresovaných subjektů. Koneckonců i Altman (2011, s. 48) postuluje tezi, že za určitých podmínek mohou nástroje přímé demokracie skutečně ke změně statu quo ve způsobu vládnutí přispět – lze tedy skrze něj dosavadní mocenské uspořádání ve společnosti rozbít. Pokud tento předpoklad vztáhneme k postpolitické tezi města, jíž jsem se věnoval v předchozí podkapitole, je korektní se domnívat, že referendum má potenciál přispět k (re)politizaci depolitizované městské politiky.

Politizační potenciál přímé demokracie potvrzují např. Engeli a Varone (2012, s. 98). Naopak Buletti Mitchell a Ejderyan (2020, s. 152) uvádějí, že v procesu přímé

demokracie často působí snaha expertů depolitizovat problém, o němž se jedná a rozhoduje. Vztah mezi procesy (de)politizace – především té diskursivní – a přímou demokracií ale přesto odborná literatura poměrně opomíjí. Na tuto skutečnost se pokusím v této studii reagovat.

2.4. Shrnutí teoretické části

Nyní je na místě shrnout dosavadní pojednání a především zdůraznit klíčové teoretické poznatky pro analytickou část. V souladu s Beckem (2007) a Hayem (2007) budu vycházet z širšího vymezení politiky – ve smyslu politického jednání, ke kterému dochází v různých arénách společnosti – nejen v „konvenční“ politické aréně, ale i ve veřejné a soukromé sféře.

Politizace je pak formou politického jednání a má (minimálně) dvě dimenze – 1. prostorovou (Hay 2007): Dochází k posunu určitého tématu či problému mezi sférami, v rámci čehož se stane předmětem volby, deliberace a sociální interakce. 2. obsahovou (Jenkins 2011): Dochází ke zpochybnění toho, co je dané, nutné či neovlivnitelné. Depolitizace je pak opačným jevem. (De)politizace může mít tři formy – (de)politizace coby strategie vládnutí, společenská a diskursivní (de)politizace. (Wood a Flinders 2014) V této práci se zaměřím na třetí zmíněnou.

Kromě toho, že (de)politizaci považuji za formu politického jednání, zároveň předpokládám, že na (de)politizaci lze nahlížet jako na mocenskou strategii, a vycházím při tom z koncepce symbolické moci Pierra Bourdieuho (1977), již je možné užitím jazyka uplatnit: udržet nebo modifikovat uspořádání politického prostoru, v němž se mluvčí pohybují.

Jako „terén“, v rámci něhož budu zkoumat (de)politizační strategie, jsem si zvolil místní referendum coby jeden z mechanismů přímé demokracie na lokální úrovni, neboť z odborné literatury vyplývá, že v rámci procesů přímé demokracie může k (de)politizaci docházet a zároveň může referendum sloužit k uplatnění moci jeho aktérů.

Následuje kapitola, ve které představím metodologii výzkumu.

3. Metodologie

Úvodem této kapitoly nejprve upřesním cíle práce, které jsem již nastínil v průběhu teoretické části. Poté bude následovat popis výzkumného designu a představení metody vytváření a analýzy dat.

3.1. Cíle práce a výzkumné otázky

Cílem této práce je především objasnit princip diskurzivní (de)politizace, tedy identifikovat, jaké lingvistické prostředky se podílí na tom, že určitá výpověď má depolitizační nebo politizační účinek, a jak aktéři těchto strategií v průběhu referenda využívají k tomu, aby reprodukovali, nebo naopak měnili stávající uspořádání politického prostoru. Cíle lze shrnout do následujících dvou výzkumných otázek, které se pokusím v rámci svého výzkumu zodpovědět:

1. Jaké (de)politizační strategie lze identifikovat ve výpovědích aktérů plzeňského referenda?
2. Jak tyto strategie přispívají k udržení nebo proměně řádu politického prostoru, ve kterém aktéři působí?

3.2. Výzkumný design

Bakalářská práce je založena na kvalitativním výzkumu. Jako vhodný výzkumný design jsem zvolil případovou studii – zaměřím se na výpovědi aktérů jednoho konkrétního referenda. Patton (2002) uvádí 15 strategií vzorkování, jež je možné v případě případové studie použít. Plzeňské referendum je zároveň typickým příkladem (*typical case*), neboť jeho provedení a průběh z formálního hlediska odpovídá jedinému typu mechanismu přímé demokracie, jenž je institucionálně a právně ukotven v České republice, tj. místnímu referendu. Zároveň se ale jedná o případ, jenž mírně vybočuje (*deviant case*), vzhledem k tomu, že plzeňské referendum patří k těm vůbec nejkompexnějším v rámci historie implementace nástrojů přímé demokracie v České republice, co do časového období, jež muselo překlenout, velikosti dané obce i množství zapojených aktérů. (data Ministerstva vnitra z roku 2021)

3.3. Zdroje dat a jejich vytváření

Zdroj dat pro analýzu představují články, které vyšly v médiích a pojednávaly o plzeňském referendu. Tyto články byly vygenerovány pomocí databáze *Newton Media Search* na základě klíčového slovního spojení: „Corso Americká“ (název obchodního centra, proti němuž bylo referendum uspořádáno). Předmětem analýzy však nejsou primárně články jako takové, nýbrž autentické výpovědi aktérů, které se v nich nacházejí, tedy přímé citace plzeňských politiků, iniciátorů referenda, investora apod. Do analýzy tak nebyly např. zahrnuty parafráze, neboť na jejich formulaci se již spolupodílí autor článku. Jak ukáži v analytické části, autenticita formulace je pro účely této práce naprosto klíčová. Novinové články zároveň posloužily i jako zdroj pro zpracování vývoje referenda a pro interpretaci autentických výpovědí.

Databáze obsahovala více než 700 článků, nicméně určitá část byla duplikovaná, určitá část neobsahovala žádné autentické výroky aktérů referenda, počet se tedy postupně zredukoval. Výroky se navíc velmi často opakovaly i napříč různými články. Z výpovědí jsem postupně vytvořil korpus, každou analyzovanou jednotku jsem posléze anotoval podle data publikace článku a periodika, v němž se objevila, aby bylo možné určit, v jaké fázi celého procesu byla vyřčena, a především podle mluvčího – autora výpovědi, tento atribut byl pro analýzu vůbec nejpodstatnější. Za jeden výrok – jednotku analýzy – považuji věty jednoduché či souvětí, ale může ji tvořit i více vět, pokud tvoří dohromady tematicky koherentní celek. Nepoužil jsem všechny výpovědi, zahrnuty byly pouze ty, které se alespoň implicitně týkaly referenda.¹⁶ Celkově tedy korpus obsahoval cca 150 výroků. Domnívám se, že počet výroků je pro účely kvalitativního výzkumu adekvátní, zároveň se jedná o případovou studii a v tomto ohledu je počet výroků reprezentující zkoumaný případ zcela vyčerpávající.

3.4. Metoda analýzy dat

Vzhledem k tomu, že předmětem této práce je (de)politizace na úrovni řečových aktů, bylo vhodné zvolit přístup analýzy diskursu. Diskurs je pojem, který obvykle spojujeme s francouzským myslitelem Michelelem Foucaultem. Pro účely zodpovězení (minimálně)

¹⁶ Do analýzy tak např. nebyl zahrnut výrok investora, v němž popisoval, jaké služby budou v plánovaném centru. apod.

první výzkumné otázky je však v první řadě klíčová podrobná lingvistická analýza autentických textů, již foucaultovský přístup opomíjí (Fairclough 2003, s. 3). Vztah mezi sociální strukturou a jazykovým jednáním jsem sice již načrtl při vysvětlování Bourdieuho koncepce symbolické moci, nicméně ani v Bourdieuho díle se mi nepodařilo nalézt postup, jak užití jazyka metodologicky uchopit. Jako základní metodologické východisko pro svůj výzkum jsem tedy zvolil kritickou analýzu diskursu (CDA), konkrétně její pojetí podle Normana Fairclougha, neboť vhodně dokáže syntetizovat lingvistický přístup a sociální teorii. (ibid., s. 4)

3.4.1. Kritická analýza diskursu dle Normana Fairclougha

Kritickou analýzu diskursu (dále jen CDA) nelze považovat za jednotný přístup (Wodak a Meyer 2001, s. 14), zároveň jejím předmětem (oproti jiným metodám analýzy diskursu) není „diskurs jako takový, jak by se mohlo leckomu zdát, nýbrž analýza dialektických vztahů mezi diskursem a předměty mimo něj, stejně jako vztahů uvnitř diskursu“¹⁷ (Fairclough 2010, s. 4). CDA lze chápat jako soubor přístupů syntetizujících poznatky ze sociálních věd (především sociální konstruktivismus (Fairclough 2010, s. 5)) a lingvistiky (především funkčních teorií, viz dále), jež jsou založeny na premisách, že jazyk je inherentní součástí sociální reality a na užití jazyka lze nahlížet jako na společenský proces, který je podmíněn jinými (mimojazykovými) prvky sociální reality, ale zároveň tyto prvky ovlivňuje a konstituuje – jazyk je zkrátka „formou sociálního jednání“. (Fairclough 2015, s. 57–58). Když se zamyslíme nad tím, že – stejně jako jazyk – je i politické jednání podmnožinou jednání sociálního (viz teoretická část), lze konstatovat, že můj výzkum se soustřeďuje na množinu jevů, jež odpovídá průniku jazykového a politického jednání – na „politické řečové akty“.

Z přístupu CDA vyplývá, že skrze užití jazyka v sociální interakci – ať už v mluvené výpovědi nebo v její textové reprezentaci – jsou reprodukovány ideologie a uspořádání mocenských vztahů v daném sociálním kontextu. (Fairclough 2015) Studium komunikace tak lze uspořádání mocenských vztahů rozklíčovat. Předpokladem této práce je právě skutečnost, že aktéři referenda mohou (de)politizační taktiky (jež já coby výzkumník v rámci výroků identifikuji) užít k tomu, aby buď udrželi stávající legitimitu

¹⁷ “discourse ‘in itself’ as one might take it to be, but analysis of dialectical *relations between* discourse and other objects, as well as analysis of the ‘internal relations’ of discourse”

či řád plzeňské komunální politiky a způsob správy věcí veřejných, nebo je nějakým způsobem modifikovali. Zároveň předpokládám, že řád plzeňské politiky sám jednání aktérů ovlivňuje. Neboť – jak zmiňuje Fairclough (2015, s. 67–68) – sociální struktura na jedné straně a sociální jednání jsou v neustále se navzájem ovlivňujícím postavení.

3.4.2. Postup Faircloughovy metody kritické analýzy diskursu

Fairclough (2015, s. 57–58) postuluje trojdimenzionální pojetí diskursu – mikrorovina spočívá v textu jako takovém, v mezorovině dochází k produkci textu mluvčím a jeho interpretaci příjemcem sdělení (mluvčího a příjemce lze nazývat sociálními činiteli), makrorovinu diskursu tvoří sociální kontext (též sociální struktura), v němž k produkci textu dochází. Samotná analýza pak spočívá ve třech fázích: deskripce, interpretace, explanace.

A) Deskripce

První fáze spočívá v analýze textu jako takového, jeho formální stránky z lingvistického hlediska. Cílem této fáze je tedy identifikovat jazykové prostředky – konstituenty textu. Fairclough (2015, s. 129–130) se zaměřuje na užitou slovní zásobu – tedy lexikálně-sémantickou stránku textu (užití konkrétních slov, ať už v denotativním nebo konotativním významu, metaforickém či jinak expresivním využití), na gramatiku (především na syntax) a zároveň i na výstavbu textu. Autor nicméně připouští, že pro konkrétní výzkumný záměr mohou být relevantní i jiné jazykové prostředky z jiných lingvistických disciplín, jejich volbu tak implicitně ponechává na výzkumníkovi a jeho „jazykovém citu“. (ibid.)

Fairclough (ibid.) zároveň klade důraz na to, že při identifikaci jazykových prostředků je třeba konkrétní jev vždy vztáhnout k množině všech prostředků, které na dané pozici, v daných typech textů mohou být užity. Tato teze vychází z tzv. systémové funkční gramatiky – jedná se o funkčnělingvistický přístup, jež formuloval australský lingvista Michael Halliday ve svém díle *An Introduction to Functional Grammar* (2004), k němuž Fairclough opakovaně odkazuje.

B) Interpretace

V této fázi se zaměřujeme na produkci výpovědi ze strany mluvčího a jeho interpretaci ze strany příjemce. Podle autora musí být výpověď koherentní – musí docházet k jisté shodě mezi „předpoklady a očekáváními“, které mají obě strany v rámci komunikace, soubor internalizovaných očekávání a předpokladů nazývá Fairclough jako tzv. „zdroje účastníků komunikace“¹⁸ (ibid., s. 102) nebo „interpretační procedury“ (ibid., s. 155). Podle autora jsou to právě formální charakteristiky textu (viz výše), do nichž mluvčí své interpretační procedury zakóduje – ty pak slouží jako jakési „nápovědy“ či „narážky“ a aktivují zdroje příjemců. (ibid.) „Zdroje účastníků komunikace“ autor dále dělí na tzv. schémata, rámce a skripty podle toho, zda se vztahují k jednání, objektu nebo subjektu, v praxi je ale podle něj ne vždy možné tyto formy mezi sebou rozlišit (ibid., s. 168–169) – nebudu tak tedy činit ani já. Domnívám, že je korektní považovat tyto zdroje za určitou formu kulturního kapitálu (v Bourdieuho pojetí), a tedy za potenciální zdroj symbolické moci, jež se skrze výpověď aktéra může realizovat.

C) Explanace

Další fáze pak spočívá ve vztažení zjištění k celkovému kontextu, ve kterém k produkci a recepci textu dochází. Vychází se z předpokladu, že výpověď nějakým způsobem odráží ideologie a uspořádání mocenských vztahů v daném sociálním prostoru – skrze produkci a interpretaci sdělení jsou pak ideologie a mocenské uspořádání buď reprodukovány, nebo modifikovány. (ibid., s. 172) Jinými slovy: diskurs má nějaké determinanty v rovině sociální reality a zároveň sociální realitu utváří. Tyto determinanty a efekty diskursu se ve fázi explanace snažíme vysvětlit. K reprodukci ideologie a mocenského uspořádání dochází v momentu, kdy dojde ke shodě v komunikačních zdrojích ze strany mluvčího a příjemce sdělení. (ibid., s. 172–173)

Tuto tezi se pokusím přeložit do Bourdieuho jazyka – za dotyčné determinanty lze z mého pohledu dosadit právě Bourdieuho kapitály, ne ve smyslu objemu, jež aktéři mají, ale v tom, jak velký mají jednotlivé kapitály strukturující a diferencující efekt na prostor, v němž aktéři jednají. A jak už jsem zmínil v teoretické části, předpokládám, že pomocí

¹⁸ Vlastní překlad. V originále „members' resources“. Český ekvivalent se mi nepodařilo nalézt.

veřejných promluv lze tento strukturující princip – tedy Faircloughovu makrorovinu diskursu – přetvářet.

3.4.3. Aplikace a modifikace metody CDA

Při analýze jsem v zásadě postupoval dle logiky Faircloughovy metody. Nejprve jsem jednotlivé výroky podrobil lingvistické analýze, jednotlivým slovům jsem přiřadil atribut, v pozici jakého větného členu se nachází a jakou sémantickou roli vyjadřují. (O tom podrobněji v analytické části) Dále jsem se zaměřil na syntaktické a sémantické vztahy mezi větnými členy a větami, na morfosyntax sloves, větnou modalitu či slovosled. Poté jsem si položil otázku, jaký z analyzovaných lingvistických prostředků může sloužit k vyjádření (de)politizace. Snažil jsem se zjistit, zda některý z identifikovaných jevů slouží k vyjádření prostorové dimenze (posunu mezi sférami politiky) či obsahové dimenze (k vyjádření nutnosti, nebo naopak možnosti volby, k popření, nebo naopak přiznání schopnosti jednat). Tato deskriptivní fáze v zásadě stačila pro zodpovězení první výzkumné otázky.

Naopak těžiště pro zodpovězení druhé výzkumné otázky leželo primárně ve fázích interpretace a explanace. Vycházel jsem z předpokladů, že různí aktéři při produkci výpovědí disponují různým druhem a objemem kapitálů a že se v jejich výpovědích nějak může odrážet celková distribuce kapitálu v prostoru. Podotýkám, že jsem do analýzy vstupoval s poměrně neurčitou představou, jak by k tomu mohlo docházet, nicméně primární gramatická analýza se ukázala jako vynikající podklad pro další, „sociologičtější“ analýzu.

Je důležité zdůraznit, že Faircloughova metoda CDA sice sloužila jako základní vodítko při postupu analýzy, nicméně v mnoha aspektech jsem se od ní odchýlil. Je to dáno samotným cílem výzkumu. Standardně se totiž CDA používá k analýze souvislých textů, jež reprezentují konkrétní diskurs (např. politický nebo mediální – viz třeba Fairclough 1995), zatímco v této práci zkoumám kratší promluvy a zaměřuji se na konkrétní jev – (de)politizaci, jež se na úrovni řečových aktů/diskursu¹⁹ aktérů projevuje. Zároveň jsem

¹⁹ V tomto významu začíná Fairclough ve svém pozdějším díle používat místo výrazu diskurs výraz sémióza. (Fairclough, Jessop a Sayer 2002, s. 9) Vzhledem k víceznačnosti výraz jsem se tedy v této práci snažil pojmu diskurs vyhýbat.

v mnoha případech použil Faircloughův princip analýzy a zároveň Bourdieuho terminologii, což však opět považuji i vzhledem k prezentaci zjištění za adekvátní řešení. Zatímco některé části Faircloughovy koncepce jsem vynechal (viz zmíněné rozdělení zdrojů účastníků komunikace), v jiném případě jsem postup obohatil o analýzu významové, resp. věcné stránky jednotlivých promluv. Fairclough se věcně významovou složkou výpovědi ve svých analýzách příliš nezabývá.

Jak jsem již uvedl, autor vycházel z Hallidayovy (2004) systémové funkční gramatiky – tento přístup je samozřejmě založen na anglickém jazyce. V průběhu analýzy se ukázal jako ne úplně vhodný, neboť angličtina a čeština jsou typologicky odlišné jazyky (Čermák 2011). Proto jsem raději pro účely textové analýzy zvolil jednu z koncepcí české gramatiky – a to od autorů Miroslava Grepla a Petra Karlíka – která ale do jisté míry funkční systémovou gramatiku reflektuje (Hirschová 2016).

3.5 Limity zvolené metodologie

Největším limitem zvolené metodologie je skutečnost, že analyzované výroky pocházejí z novinových článků a jejich zařazení do textu podléhá výběru autora článku. Když jsem tedy v teoretické části pojednával o společenské (de)politizaci (Wood a Flinders 2014), uváděl jsem jako příklad média, která určitá témata zamlčují, nebo naopak podporují. Je tedy dost pravděpodobné, že i samotní novináři pojednávající o plzeňském referendu participují na procesech (de)politizace tím, že určitý výrok zahrnou do svého článku, nebo nikoli.

Na druhou stranu to nepovažuji za až tak velký problém, který by ovlivňoval validitu zjištění. Jedná se o kvalitativní výzkum, jehož cílem je odhalit obecné (de)politizační tendence ve výrocih, a ne měřit jejich četnosti a testovat s jejich pomocí nějaké hypotézy. Zkrátka pro tento výzkum je relevantní „existence“ daného výroku. Zároveň – jak jsem zmiňoval již v pasáži o výběru výroků – platí, že výroky se často napříč konkurenčními médii opakovaly, tudíž bych vliv autorů článků na selekci nepovažoval za tak výrazný.

S tím ale souvisí i problém vyváženosti vzorku. Nelze samozřejmě zaručit, že média, ze kterých jsem čerpal, dávala v rámci kampaně všem aktérům referenda stejný a adekvátní

prostor, přesto jsem se snažil klást důraz na to, abych nikomu nestranil. Korpus výroků obsahoval promluvy všech aktérů a zároveň i část obsahující zjištění je koncipována tak, aby žádný z aktérů nebyl opominut.

Zároveň si uvědomuji limitující skutečnost, že výroky mohou být do určité míry vytrženy z kontextu a opomíjet informace, jež nejsou v nich samotných obsaženy. Tento problém by však do jisté míry měla redukovat samotná Faircloughova metoda a její části interpretace a explanace. Při analýze každého výroku jsem tedy přihlížel k tomu, na jakém místě v textu se vyskytoval, kým a kdy byl vyřčen.

Poslední poznámka se bude týkat etiky výzkumu: Vzhledem k tomu, že do analýzy vstupovaly pouze veřejně dostupné výroky, neshledávám z tohoto hlediska na výzkumu žádné problematické aspekty.

4. Analytická část

Kapitola je rozdělena do dvou celků. První část obsahuje popis průběhu referenda a aktérů, kteří v něm figurovali – cílem je především zasvětit čtenáře. V druhé části pak představím princip strategií (de)politizace na úrovni výpovědí a jejich mocenské užití v průběhu referenda.

4.1. Shrnutí plzeňského referenda²⁰

4.1.1. Aktéři referenda

Jak jsem již několikrát zmínil v průběhu této práce, všechny účastníky referenda považuji za politické aktéry v tom smyslu, že v daném prostoru politicky jednají nebo alespoň mají tu možnost. Ne všichni aktéři však v datech zastávají roli mluvčích. Někteří aktéři jsou pouze subjekty, k jejichž jednání se ve výpovědích referuje (běžní občané), někteří plní funkci komunikačního kanálu (médiá), někteří jsou pouze v roli (potenciálního) příjemce sdělení. Aktéři jsou tedy následující: političtí reprezentanti (primátor, radní či opoziční zastupitelé), aktivisté požadující vyhlášení referenda, developerská firma Amadeus, krajský soud v Plzni, média, resp. autoři článků o referendu, a konečně i občané a veřejně známé osobnosti.

4.1.2. Průběh referenda

Za počátek celého procesu lze považovat rok 2010, kdy společnost Amadeus Real koupila tehdejší Dům kultury Inwest, nacházející se na lukrativním pozemku na okraji historického centra Plzně, se záměrem jeho demolice a následné výstavby obchodního centra. Občané Plzně se nejprve snažili zabránit demolici pomocí petice. Posléze vzniklo občanské sdružení Kultura(k) vítězí, jehož mluvčím se stal plzeňský aktivista a člen Strany zelených Martin Marek. Demolici se nicméně nepodařilo zabránit – došlo k ní na jaře roku 2012. Aktivity sdružení se tudíž zaměřily na sběr podpisů potřebných pro vyhlášení referenda, jehož cílem bylo alespoň znemožnit výstavbu obchodního centra.

Podle návrhu měli občané odpovídat na dvě otázky:

²⁰ Jako zdroj pro shrnutí jsem použil databázi Newton Media Search a stránku referendum.plzen.eu

1. Souhlasíte s tím, aby město Plzeň bezodkladně podniklo veškeré kroky v samostatné působnosti, aby nemohlo dojít k výstavbě obchodního zařízení na místě Domu kultury Inwest?

2. Souhlasíte s tím, aby Zastupitelstvo města Plzně bezodkladně schválilo změnu územního plánu pro území ohraničené ulicemi Americká, Denisovo nábreží, Pražská a Sirková na plochu urbanistické zeleně? (referendum.plzen.cz)

Cílem občanského sdružení bylo uspořádání referenda současně s krajskými volbami na podzim roku 2012, aby se zajistila co nejvyšší účast. Potřebných 13 500 podpisů (10 % voličů obce) se nakonec podařilo sesbírat a v srpnu roku 2012 podal přípravný výbor návrh na magistrát.

Zatímco investor, firma Amadeus, od začátku návrh referenda zpochybňoval, názory členů zastupitelstva byly různorodé. Primátor Martin Baxa (ODS) tak např. referendum principiálně podporoval, nicméně argumentoval právními posudky, podle nichž by druhá otázka nebyla dle zákona hlasovatelná. Někteří zastupitelé ale nesouhlasili ani s první otázkou, argumentovali potenciálními finančními náklady města, které by mohly z rozhodnutí vyplynout. Investor by se totiž mohl o zmařený zisk soudit. (Což se také skutečně později stalo.)

Když pak došlo na jednání zastupitelstva v září roku 2012, pro konání referenda se vyjádřilo pouze 17 ze 41 přítomných členů. Pro byli především členové ODS, zatímco proti převážná část koaliční ČSSD a opozice. Návrh tedy neprošel. V reakci na to podali členové přípravného výboru žalobu na vyhlášení referenda ke krajskému soudu. Soud konstatoval, že zastupitelé porušili zákon, a rozhodl tedy ve prospěch aktivistů. Vyhlásil referendum současně s prvním kolem prezidentských voleb v lednu 2013. Nutno doplnit, že soud uznal pouze první otázku. Druhou označil za nehlasovatelnou – tedy v souladu s posudky, jimiž argumentoval primátor.

Výsledek referenda byl ve prospěch aktivistů. 64,3 % voličů se vyslovalo proti výstavbě obchodního centra, zároveň byla splněna podmínka pro platnost (referenda se zúčastnilo 41,4 % voličů) i závaznost (26,7 % všech voličů se vyjádřilo pro variantu ANO). Na základě referenda zastupitelstvo začalo jednat, nicméně u některých zastupitelů panovaly

pochyby o tom, k jakým krokům se město vlastně zavázalo a zda vůbec může v rámci své působnosti stavbě zabránit.

Nakonec došlo k tomu, že magistrát vydal negativní stanovisko v rámci územního řízení, odvolával se na nejasné vlastnictví některých pozemků, na kterých se mělo obchodní centrum stavět. Amadeus tedy nezískal stavební povolení. Na to reagoval žalobou města o ušlý zisk – požadoval přes 1 miliardu korun. Soudní spory mezi investorem a městem se vlekly několik let. Až v roce 2019 se zastupitelé a firma Amadeus společně dohodli na plán vybudovat v dotčeném území novou multifunkční čtvrť.

4.2. (De)politizace slovy

Z teoretické rešerše vyplývá, že diskursivní (de)politizaci můžeme chápat ve dvou dimenzích – prostorové (Hay 2007) a obsahové (Jenkins 2011). Prostorová dimenze depolitizace spočívá v posunu určitého problému a s ním spojeného jednání mezi politickými arénami – ze sféry vládnutí do veřejné sféry, z veřejné sféry do soukromé sféry, nebo ze soukromé sféry zcela mimo politické arény – do „říše nutnosti“. Politizace probíhá opačným směrem. Obsahová dimenze depolitizace pak spočívá ve formování nutnosti – zamezení jednání, možnosti volby; politizace naopak možnosti pro jednání a volbu otevírá, popírá to, co je považováno za dané. Obě dimenze se překrývají a prolínají. (Bates et al. 2014, s. 257)

Nicméně žádný z autorů neposkytnul odpovídající schéma, které by obě dimenze dokázalo postihnout, proto jsem jako výchozí bod této práce stanovil Hayovo (2007) rozdělení politického prostoru na sféru vládnutí, veřejnou sféru a soukromou sféru s tím, že jsem do něj promítl Bourdieuho kapitály – tedy předpokládal jsem, že pro jednotlivé sféry – ve smyslu polí – je charakteristická převaha určitého kapitálu coby diferencujícího faktoru.

V následujících pasážích představím jednotlivé jazykové prostředky, které k vyjádření obou dimenzí slouží. Zároveň je ale třeba podotknout, že pro většinu výroků platí, že v nich lze částečně identifikovat obě dimenze nebo i více prostředků jedné dimenze, neboť se lingvistické kategorie potřebné pro jejich vyjádření navzájem nemusí vylučovat. Rozdělení strategií na prostorové a obsahové se tak odvíjí od toho, jaký prostředek

v daném výroku a v dané fázi analýzy považuji za dominantní. Zároveň připouštím, že takový úsudek může být subjektivní. Je na místě připomenout důležitou Faircloughovu tezi, jež říká, že identifikované jevy je třeba vztáhnout k množině všech hodnot daného prostředku, jež je možné v dané pozici použít (2015, s. 129). Je evidentní, že pro porozumění procesům (de)politizace je – kromě toho, co aktéři říkají – důležité i to, co naopak neříkají.

Při popisu²¹ větné struktury jsem vycházel z následujících dvou přístupů: klasické syntaxe a dependenčního popisu. Klasickou syntax a dependenční popis můžeme považovat za dva alternativní způsoby, kterým lze popsat a charakterizovat strukturu věty. Klasická syntax vychází z formální funkce slov ve větě, na jejím základě pak rozlišujeme základní větné členy, jako jsou podmět, přísudek, předmět nebo příslovečné určení, atd. Jádrem věty je v takovém případě podmět a přísudek. (Grepl a Karlík 1998, s. 23)

Dependenční popis je přece jenom trochu komplikovanější, vychází ze sémantické struktury výpovědi. Jádrem každé výpovědi je tzv. predikátor, jehož roli obvykle na sebe bere sloveso v určitém tvaru, vyjadřuje tedy nějaký děj. (ibid., s. 27) Predikátory pak na základě svých syntaktických a sémantických vlastností implikují aktanty (resp. jejich počet), které na predikátoru závisí – tzv. konstituenty. Jednotlivé aktanty pak mohou zastávat různé sémantické role, patří mezi ně např. agens (konatel děje), patiens (nositel děje), recipient (personální příjemce děje) nebo direktiv (cíl děje). (ibid., s. 38–40) (Nemá smysl je vypisovat všechny, neboť jich je skutečně mnoho.) Vedle větných konstituentů ještě existují tzv. adjunktivy a atributy, což jsou výrazy, které doplňují predikátor nebo jiný aktant, nejsou ale na něm přímo závislé – jedná se o volná doplnění. (ibid., s. 55–56)

(Pro ilustraci uvedu jednoduchou větu: „Manžel doma píše knihu.“ Predikátorem je sloveso „píše“, na něm závisí dva konstituenty: „manžel“ je agentem, „knihu“ patientem. Výraz „doma“ je pak právě adverbialním adjunktem, neboť ho lze vynechat a stále se

²¹ Následující pasáže samozřejmě tematicky spadají spíše do metodologie, ale vzhledem k tomu, že se jedná o poměrně složitý výklad, na němž je ale velká část zjištění založena, rozhodl jsem se je umístit bezprostředně před zjištění.

bude jednat o gramaticky i významově úplnou výpověď. Problematika se ještě lépe vyjeví přímo na příkladech výroků aktérů plzeňského referenda.)

Po popisu gramatické stránky výpovědi jsem se přesunul k jejich interpretaci v kontextu kapitálů coby společenských determinantů, jež je možné s aktanty ve výpovědích asociovat, v tom smyslu, že pokud byl na predikátor navázaný personální účastník děje (např. agens, patiens – tedy aktéři referenda), přiřadil jsem mu kapitál, o němž jsem se domníval, že jím daný aktér disponuje. Když bylo v pozici daného aktantu označení dané sféry jednání, přiřadil jsem jí kapitál, jež jsem považoval pro fungování daného pole za nejvýznamnější. Do analýzy jsem tak vstupoval s předpoklady, že např. političtí reprezentanti disponují hlavně kapitálem politickým, investor zase primárně kapitálem ekonomickým. Za hlavní „pravidlo hry“ ve sféře vládnutí pak zase považuji politický kapitál, zatímco ve veřejné sféře je to hlavně kapitál sociální nebo kulturní, atd.

Poté jsem se snažil ve výpovědích hledat pravidelnosti, jak na úrovni gramatiky, tak kapitálů a na základě nich zformuloval obecné tendence. Následující zjištění se tak pohybují ve dvou rovinách – lingvistické a „sociologičtější“ – které se však neustále prolínají a doplňují. Taková dichotomie je samozřejmě sociálním konstruktem „an sich“ – doufám, že tato práce ukáže, že hranice mezi lingvistikou a sociologií není zdaleka tak rigidní, jak se zdá. Přesto ji při prezentaci zjištění pro lepší přehlednost alespoň zčásti dodržím.

4.2.1. Prostorová dimenze

Ve výrocích se mi podařilo identifikovat hned dvě tendence, jakými lze (de)politizaci v její prostorové dimenzi vyjádřit. Předem je nutné upozornit, že se ve všech případech nejedná o jeden „diskrétní“ lingvistický prostředek, jakožto spíše o konstelaci několika jevů. Prostorovou dimenzi (de)politizace se mi podařilo identifikovat především v promluvách iniciátorů referenda, primátora Plzně a zástupců veřejnosti. Platí, že se jednalo o výroky v přípravné fázi referenda.

4.2.1.1. Hranice mezi soukromou a veřejnou sférou

První tendence, kterou lze v promluvách aktérů identifikovat, se týká hranice mezi soukromou a veřejnou sférou. Nepochází zde přímo k posunu, jako spíše k hierarchizace

sfér jednání. V různých politických debatách, ať už v médiích, na sociálních sítích, nebo přímo v poslanecké sněmovně bývá tato problematika poměrně ožehavým tématem, což je vzhledem k ne tak dávno historii České republiky celkem nepřekvapivé – soukromá sféra se tak obecně jeví uzavřena pro jakékoli politické jednání, ať už ze strany politiků nebo veřejnosti. Političtí představitelé města Plzně této konstelace do jisté míry využívají v tom smyslu, že pomocí ní legitimizují svůj negativní postoj, resp. neaktivitu v celém procesu:

(a) Vyčíslení rizik pro město může být v případě druhé otázky pozoruhodné, protože by se jednalo o masivní zásah do práv vlastníků. (Martin Baxa – primátor (ODS))

V tomto výroku primátor užitím modálního slovesa „mocht“ postuluje realitu, v níž se veřejnost (není explicitně zmíněná ale z kontextu výpovědi vyplývá) vysloví v druhé otázce referenda pro změnu územního plánu. Výraz „pozoruhodné“ je třeba chápat zároveň jako určitý prostředek neurčitosti vyjádření (Hoffmanová 2017), ale i jako eufemistický atribut pro dopady (rizika pro město), jež zásah do soukromých práv investora (tedy sémantický kauzátor vyjádřený ve vedlejší větě příčinné) způsobí.

Primátor tak touto syntakticko-sémantickou strukturou naznačuje, že jednání aktérů veřejné sféry v referendu by ve svém důsledku mohlo negativně ovlivnit soukromého investora a důsledky by pak poznala i veřejná sféra a sféra vládnutí (metonymické označení „město“). Depolitizační efekt výroku primátora ve smyslu nadřazení soukromé sféry na úkor veřejné, spočívá pak hlavně v tom, že v pozici dané vedlejší věty příčinné/sémantického kauzátoru není vyjádřena jakákoli jiné eventualita – primátor jinou alternativní realitu ve svém výroku nepřipouští.

V podobném duchu lze interpretovat i depolitizační výrok primátorova náměstka:

(b) Podstatné je uvést, že pozemek je soukromý, a přestože by referendum dopadlo v neprospěch investora, který bude stále vlastníkem pozemku, stav, který je tam dnes, může být i dalších 15 let. (Petr Rund – náměstek primátora (ODS))

V něm přímo výraz „soukromý“ odkazuje na soukromou sféru, již tímto náměstek nadřazuje rozhodnutí občanů v referendu – tedy odkazu na veřejnou sféru. Této hierarchie

je v tomto případě dosaženo tím, že je úspěšné jednání aktérů veřejné sféry (tučně vyznačeno) na předcházející větu navázáno pomocí podřadicí spojky „přestože“, která vyjadřuje přípustku – tedy eventualitu, která je pro realizaci děje v hlavní větě vlastně irelevantní. Ze sémantického hlediska je celá vyznačená vedlejší věta zmíněným adjunktem, můžeme ho vypustit a zbylé souvětí bude pořád dávat smysl.

Proti této tendenci se aktivisté snaží „bojovat“ apelem na kolektivní identitu občanů. Ve výrocih aktivistů je na rozdíl od výroků politiků patrná politizační snaha nadřadit zájem veřejné sféry. Uvedme např. následující příklad:

(c) Přejeme vám, aby i další vaše rozhodnutí byla ve prospěch města a nikoli ve prospěch investora. (Petr Vaněk – aktivista)

Ve větě je nevyjádřený podmět/agens (my – aktivisté), zájmeno „vám“ referuje k plzeňským zastupitelům a sloveso přát vyjadřuje záměr. Na sloveso se váže celá vedlejší věta, v níž je reference k jednání zastupitelů (vaše rozhodnutí), kterému jsou přiřazeny dva atributy („ve prospěch města“ a „ve prospěch investora“). Kýženého efektu je v tomto případě dosaženo tím, že výraz „město“ asociujeme s veřejnou sférou (jedná se metonymii/synekdochu), zatímco výraz „investor“ je přímo denotativním pojmenováním aktéra soukromé sféry. Město je v tomto případě v roli sémantického benificientu (tedy aktantu, jenž má z děje vyjádřeného deverbálním substantivem „rozhodnutí“ profitovat), zatímco investor je v sémantické roli maleficientu (tedy aktantu, jenž je negativně dějem ovlivněn). Dochází zde tedy naopak k hierarchizaci veřejné sféry na úkor soukromé sféry, posunu jednání (resp. jeho důsledků, cílů, užitku) z jedné sféry do druhé – tedy k politizaci dle Haye (2007).

Z výroků zástupců veřejnosti je patrné, že ani oni v tomto sporu nejsou za jedno. Tehdejší ředitel plzeňské firmy Škoda Transportation (a od roku 2016 hejtman Plzeňského kraje) Josef Bernard se tak ptá:

(d) Můžeme diktovat soukromníkovi, co má na svém pozemku postavit?

Na druhou stranu barikády se staví divadelník a člen Zelených Roman Černík:

(e) Možná to je málo, ale prostě je třeba znovu a znovu opakovat, že soukromé vlastnictví není jen něco jako turecký pašalík, kde si můžete dělat, co chcete, bez kontextu s okolím, ale ve slušné části Evropy je to také společenský závazek.

Je ale otázkou, jestli hranice mezi soukromou a veřejnou sférou vlastně zbytečně není konstruována jako falešné dilema, kdy je třeba upřednostnit jednu, či druhou stranu sporu. Jakýkoli apel na hledání kompromisu, zvažování více možností spolupráce, pomocí kterých by nebyla narušována práva soukromého subjektu, ale jejíž výsledek by byl i v zájmu veřejnosti nezaznívá ani z jedné strany. Debata, která se nese ve stylu „ode zdi ke zdi“, tak jako taková může mít ve výsledku depolitizační efekt, neboť dochází k redukci možností na dvě, což je definice depolitizace v její obsahové dimenzi, čímž se dostávám k již zmíněné skutečnosti, že většinu výpovědí lze chápat jak v prostorové, tak obsahové dimenzi a mohou se v nich vyskytovat protichůdné tendence.

Práva soukromých vlastníků, o nichž tato část pojednávala, lze považovat za formu ekonomického kapitálu, jak uvádí Bourdieu (1986, s. 243). Z výroků je patrné, že ekonomický kapitál je skutečně výrazným strukturujícím faktorem plzeňského sociálního prostoru a především principem fungování soukromé sféry. Naopak mobilizace veřejnosti k jednání implikuje, že iniciátoři referenda z veřejné sféry mají mimo jiné výrazný kapitál kulturní, ale i sociální, a chtějí je zužitkovat k prosazení veřejného zájmu. Když se tedy aktivisté pokouší dekonstruovat hranici mezi soukromou a veřejnou sférou, politizovat soukromý majetek jeho posunem do veřejné sféry, delegitimizují ekonomický kapitál, zneuznávají ho – tedy podle definice zároveň ztrácí na své symbolické hodnotě (Bourdieu 1990, s. 111). Naopak dochází k posílení sociálního a kulturního kapitálu. Ve výročí primátora a jeho náměstka je naopak patrné, že legitimizují vliv distribuce ekonomického kapitálu.

Podstatné ale je, že všechno, co jsem popsal, se odehrává pouze v symbolické rovině – je to součástí symbolického mocenského pole. Skrze promluvy tedy nedochází k faktickému navýšení nebo snížení objemu jednotlivých kapitálů aktérů v daných polích, nýbrž k jejich principiálnímu uznání – „symbolizaci“ – či zneuznání – „desymbolizaci“.

4.2.1.2. Posun osobních záměrů do sféry vládnutí

Druhá identifikovaná prostorová tendence se týká přesunu osobních záměrů aktivistů do sféry vládnutí. Vůbec nejjednodušší způsob demonstruje následující příklad (vyznačené souvětí):

(f) Pokud město tyto pozemky firmě Amádeus neprodá, nebude moci obchodní centrum v centru Plzně postavit. Členové přípravného výboru referenda proto vyzývají velkou koalici ODS a ČSSD, aby pozemky kolem bývalého domu kultury neprodávala. (Martin Marek – zástupce aktivistů)

V tomto případě se na predikátor „vyzývají“ váže podmět/agens (konatel děje) „členové přípravného výboru referenda“, který je referencí k aktérům soukromé/veřejné sféry, a předmět/patiens „velkou koalici ODS a ČSSD“, který zase odkazuje na aktéry sféry vládnutí.

Využívá se zde tedy efektu, kdy výraz užitý pro označení politického aktéra zároveň evokuje i politickou sféru, s níž daného aktéra spojujeme. Posun mezi sférami je pak vyjádřen i pomocí samotného predikátoru „vyzývají“, na něž se oba aktanty vážou. Jinak řečeno, členové přípravného výboru, aktéři mimo hlavní politickou arénu zastupitelstva, mají nějaký záměr, který verbalizují pomocí první věty ve výpovědi („Pokud město...“), a realizaci tohoto záměru delegují na vládnoucí koalici, a tím dochází k politizaci tohoto záměru.

Pro úplnost dodejme, že se na výsledném efektu podílí i skutečnost, že se čeština řídí principem tzv. aktuálního členění větného, kdy to, co je příjemci sdělení známé (tedy v našem případě výchozí sféra), stojí vždy na začátku věty, zatímco nová informace (cílová sféra) po ní následuje. (Daneš 1968)

Velmi podobný případ představuje i následující výrok:

(g) Schvalování referenda budeme směřovat nejpozději na březnové městské zastupitelstvo. (Martin Marek – zástupce aktivistů)

V tomto případě sice podmět/agens není vyjádřen, z kontextu je však patrné, že nevyjádřeným „my“ jsou opět myšleni aktivisté. Spojení „na březnové městské

zastupitelstvo“ pak ze syntaktického hlediska považujeme za příslovečné určení místa, resp. za direktiv (cíl děje) ve smyslu sémantické role. Jedná se tedy o přímou referenci k politické aréně městského zastupitelstva, v níž má k jednání dojít. (V předchozím příkladu byla reference nepřímá – přes aktéra dané arény.) Opět zde dochází k delegaci určitého jednání (schválení referenda) z veřejné/soukromé sféry do sféry vládnutí, tedy jinak řečeno, artikulace určitého záměru a požadavek na jeho realizaci ve sféře vládnutí.

Takovou strategii lze v každém případě chápat jako řečový akt, v rámci něhož dochází k posunu mezi arénami/sférami směrem do sféry vládnutí, což odpovídá Hayově (2007) vymezení politizace, nicméně je třeba brát v potaz i zákonný rámec, ve kterém delegace jednání probíhá. Pravomoc k rozhodnutí o prodeji pozemku nebo schválení referenda má skutečně pouze daný politický orgán, přičemž daná pravomoc je legitimizována statutem daného orgánu a ten je zase vymezen zákonem. Takovou výpověď je tak třeba chápat spíše jako způsob, který danou pravomoc, dané legální panství utvrzuje, resp. na jeho existenci upozorňuje příjemce sdělení.

Právě danou zákonnou pravomoc považuji za formu politického kapitálu, jak jsem uvedl v teoretické části. Ve zmíněných výrocích tak posunem mezi sférami dochází k tomu, že se vlastnictví kapitálu, kterým disponují zastupitelé či radní ze sféry vládnutí ještě více upevňuje – tedy dochází k jeho „symbolizaci“ na úkor kapitálů sociálního (podavatelé návrhu na referendum jsou spjati s masou lidí, již mohou využít k prosazení svého zájmu) a kulturního (znalost zákonných kompetencí, práva – o čemž jsem se též zmiňoval v teoretické části).

4.2.2. Obsahová dimenze

4.2.2.1. Politizace vs. depolitizace jako autonomie vs. negace (jednání) aktéra

Přejděme k obsahové dimenzi (de)politizace. Prvním prostředkem, který představím, je tzv. deagentizace. Princip deagentizace jednoduše spočívá v tom, že mluvčí ve své výpovědi buď přesune faktického vykonavatele děje do jiné pozice, než je podmět, nebo použije přímo takovou větnou konstrukci, ve které daný aktant vůbec není vyjádřen – obvyklým prostředkem deagentizace je např. trpný slovesný rod. (Grepl a Karlík 1983, s. 37) Skrze deagentizaci dochází k depolitizaci, neboť při zamlčení původce děje se dané

jednání prezentuje jako předem dané, jakoby nikým neovlivnitelné, což odpovídá obsahové dimenzi (Jenkins 2011).

Tato strategie je zvláště patrná ve výrocích primátora Plzně. Příkladem užití trpného slovesného rodu v následující výpovědích, které zazněly v přípravné fázi referenda:

*(h) Zákon ukládá, aby **byla mimo jiné zajištěna** co nejvyšší účast na referendu. Nikdy jsem nepopřel, že by **se mohlo konat** v termínu krajských voleb. Ale musí k tomu **být splněny** všechny náležitosti.* (Martin Baxa – primátor Plzně (ODS))

Primátorův výrok je o to zajímavější, protože obsahuje několik tvarů trpného rodu, a to jak opisného („byla ... zajištěn“, „být splněny“), tak zvratného („mohlo se konat“). Všechny věty s vyznačenými slovesnými tvary mají vyjádřený podmět, přesto tento podmět není faktickým vykonavatelem děje, jež sloveso vyjadřuje. Není tedy zřejmé, kdo má zajistit co nejvyšší účast v referendu, či funkce je referendum uspořádat a kdo má všechny náležitosti plnit. Přičemž v případě prvních dvou, je to právě zastupitelstvo.

Pro srovnání uvádím výrok, kde je naopak užitím činného rodu jednoznačně zdůrazněno, kdo je vykonavatelem děje a že je tento aktant shodný se syntaktickým podmětem věty. Není překvapivé, že v tomto případě referuje primátor k jednání občanů:

*(ch) Budeme poctivě a s vědomím toho, že hospodaříme s veřejnými penězi, občany informovat, jaké náklady může přinést to, **když občané uloží samosprávě**, aby konala všechno pro to, aby obchodní centrum Corso nestálo v místech, kde ho firma Amadeus plánuje.* (Martin Baxa – primátor Plzně (ODS))

Snaha depolitizovat jednání zastupitelstva, prezentovat sféru vládnutí jako prostor, v němž politické jednání neprobíhá, a naopak politizovat jednání občanů je tak v promluvách primátora evidentní.

Nicméně na tuto hru přistupuje i zástupce iniciátorů referenda, když sám činný rod při referenci k jednání svému (a občanů) používá:

*(i) Nejpozději v úterý se tak občané města Plzně dozvědí, zda bude v Plzni vyhlášeno historicky první referendum, ve kterém **budou moci sami občané rozhodnout** o podobě svého města.* (Petr Vaněk – zástupce aktivistů)

Efekt činného rodu je v tomto případě ještě umocněn zájmenem „sami“, jež zdůrazňuje schopnost občanů autonomně jednat.

V dalším výroku se jiný člen přípravného výboru přímo proti skutečnosti, že by naopak primátor měl nějakým způsobem autonomně jednat, manifestně vymezuje:

*(j) Do doby posouzení návrhu přípravného výboru **primátorovi nepřísluší hodnotit podaný návrh**, ostatně tak sám argumentoval v dnech, kdy magistrát nezákonně zdržoval kontrolu podpisů pod referendem. (Martin Marek – zástupce aktivistů)*

Ve výroku Martina Marka není při referenci k jednání primátora užit trpný rod, dochází zde ale i tak k alternaci sémantické struktury věty (Grepel a Karlík 1983), kterou ale přesto můžeme také považovat za formu deagentizace – sémantický agens je při ní odsunut do syntaktické pozice předmětu a samotný děj vyjádřený slovesem v infinitivu je umístěn do pozice větného podmětu. Ačkoli určitý slovesný tvar „nepřísluší“ – jako takový – je z morfosyntaktického hlediska rodu činného, ze sémantického hlediska se jedná o trpnou konstrukci (odborněji řečeno o tzv. trpnou diatezi (Grepel a Karlík 1983)).

Výroky iniciátorů referenda tak lze interpretovat coby snahu převzít situaci v Plzni do vlastních rukou, resp. vložit ji do rukou občanů, zatímco političtí reprezentanti a magistrát mají být spíše pasivní, v tom smyslu, že mají činit jen to, co jim zákon ukládá, být jakýsi nástroj realizace referenda. Strategie aktivistů je tak v souladu se strategií přenesení zodpovědnosti, kterou razí primátor (viz výroky (h) a (ch)).

Neznamená to ale v žádném případě, že by primátorovy výroky byly v tomto ohledu pouze depolitizační. Jako protipříklad mohu uvést následující výpověď, v níž je patrný opačný jev:

*(k) Na základě stanoviska ministerstva vnitra **předložím návrh, aby se vyhlásilo referendum k otázce číslo 1. Otázku číslo 2 ministerstvo označilo za nehlasovatelnou.** (Martin Baxa – primátor)*

Tento výrok je poměrně zajímavý, neboť v první větě užívá primátor činný rod (když referuje ke svému jednání), čímž se dopouští jeho politizace, ale zároveň v další větě

užívá zvratného trpného rodu při referenci k jednání zastupitelstva, jež je faktickým aktérem, který by referendum byl býval mohl vyhlásit. Tím pádem ho depolitizuje a vlastně v tomto případě politickou zodpovědnost přebírá, aby ji pak po uskutečnění referendu opět převedl na občany tím způsobem, že činným rodem politizuje jednání jejich, jak demonstruje vyznačený úsek:

(l) Město Plzeň nyní začne na základě výsledů referenda bezodkladně konat, přestože nelze zastírat, že to městskému rozpočtu může přinést nemalé náklady.

Občan promluvil a město se tím bude řídit.

Interpretovat deagentizaci, resp. užití slovesného rodu, v kontextu distribuce kapitolů je možná o něco jednodušší než v případě prostorové dimenze. Opět můžeme vycházet od reference k aktérovi – ve smyslu aktantu, jenž se váže na sloveso. Při užití činného rodu je v rámci výpovědi manifestně přiřčeno jednání vyjádřené predikátorem (slovesem vyjadřujícím děj). Mluví tím pádem uznává, že daný aktér má v daném prostoru potenciál působit, což zákonitě implikuje, že daný aktér nějakým kapitálem disponuje a mluví mu ho v symbolické rovině přiznává. Naopak při užití trpné konstrukce dochází k zamlčení aktéra, a tím pádem implicitně i zamlčení jeho zdroje jednání. (Berme v potaz Faircloughovu tezi, že je vždy třeba interpretovat i to, co v textu není a my implicitně víme, že k nějakému jednání dochází.)

Při této příležitosti bych se ještě rád vrátil k výroku (g):

(g) Schvalování referenda budeme směřovat nejpozději na březnové městské zastupitelstvo. (Martin Marek – zástupce aktivistů)

Původně jsem ho uvedl jako demonstraci politizace v prostorové dimenzi. Jev, na který chci při této příležitosti upozornit, se ale týká obsahové stránky a stojí v opozici vůči prostorové depolitizaci (vyjádřené predikátorem „budeme směřovat“, nevyjádřeným agentem „my“ – iniciátoři referenda, a direktivem „na březnové zastupitelstvo“) – má depolitizační efekt. Tímto jevem je tzv. nominalizace, tedy transformace dějového slovesa na jmenný tvar (Šlosar 1995, s. 148), v tomto případě se jedná o výraz „schvalování“. Děj vyjádřený takovýmto deverbálním substantivem oproti vyjádření určitým tvarem původního slovesa ztrácí na dynamice, tím pádem se mi jeví jako daný,

nutný, neovlivnitelný – dochází tudíž k depolitizaci. Tento příklad uvádím v této části, neboť souvisí se slovesným rodem.

4.2.2.2. Politizace vs. depolitizace jako možnost vs. nutnost

Dalším prostředkem, pomocí kterého lze na lingvistické úrovni (de)politizovat, je větná modalita. Pro demonstraci použijeme již známé výroky iniciátorů referenda:

(i) *Nejpozději v úterý se tak občané města Plzně dozvědí, zda bude v Plzni vyhlášeno historicky první referendum, ve kterém **budou moci sami občané rozhodnout** o podobě svého města.* (Petr Vaněk – zástupce aktivistů)

(j) *Do doby posouzení návrhu přípravného výboru **primátorovi nepřísluší hodnotit podaný návrh**, ostatně tak sám argumentoval v dnech, kdy magistrát nezákonně zdržoval kontrolu podpisů pod referendem.* (Martin Marek – zástupce aktivistů)

Kromě již zmíněného činného rodu ve výroku (i) je tak třeba upozornit i na tzv. voluntativní modalitu, jež slouží k vyjádření nutnosti či možnosti uskutečnění děje. (Grepl 1973, s. 31) Sloveso „moci“ v tomto případě vyjadřuje možnost – potenciál pro jednání, proto má jednoznačně politizační efekt, neboť posiluje autonomii a otevírá možnosti pro jednání občanů.

Oproti tomu ve výroku (j) se naopak vyskytuje sloveso „příslušet“ v záporném tvaru, které – ač se nejedná přímo o modální sloveso, ale o jeho ekvivalentní formu – vyjadřuje nutnost, ještě více tak posiluje depolitizační efekt trpné konstrukce, o které jsem psal prve, jejíž cílem je prezentovat primátorovu roli takovým způsobem, že má předem dané kompetence, které by neměl překračovat, jeho autonomie je tak značně omezena.

Sloveso „nepříslušet“ je samozřejmě svojí syntaxí a sémantikou dost atypické, typickým příkladem slovesa vyjadřujícího nutnost, je modální sloveso „muset“ (ibid.) – jako např. ve výroku zástupce developera:

(m) *První i druhá otázka referenda nese riziko finanční náhrady, kterou **by muselo město vlastníků platit**.* (zástupce investora, firmy Amadeus)

Jak užití modality souvisí s kapitály, je nejspíš zřejmé. Je možné učinit analogii vůči užití činného a trpného rodu. Znovu zde vycházím z předpokladu, že aktér, k jehož jednání mluvčí přisuzuje určitou hodnotu modality, nějakým kapitálem (nebo i vícero kapitály), jenž mu umožňuje jednat, disponuje. Vyjádření možnosti, tedy politizace, tak tento kapitál v symbolické rovině upevňuje – legitimizuje autonomii jednání aktéra. Naopak vyjádření nutnosti chápu tak, že je aktér (symbolicky) odsunut do takové pozice, v níž kapitály, kterými disponuje, nemůže legitimně použít, ve smyslu, že ztrácí svoji symbolickou hodnotu.

Vyvstává samozřejmě otázka, kde se daná pozice v prostoru nachází. V teoretické části jsem uvedl, že podle Bourdieuho (1998) lze na sociální prostor nahlížet ve dvou rozměrech – jednak záleží na celkovém objemu kapitálů a také na hierarchii mezi kapitály – a zároveň jsem ho později dal do analogie s Hayovými (2007) sférami. Tento dvourozměrný model je však nedostatečný. V průběhu analýzy se totiž ukázalo, že pochopení uspořádání prostoru v této analýze je nutné zavést ještě třetí rozměr, a to symbolickou hodnotu daného kapitálu/daných kapitálů, tak jak činí např. Crossley (2005 s. 311), která tedy vlastně odpovídá obsahové dimenzi (de)politizace.

O podrobnější propracování vícedimenzionálního modelu politického prostoru se v této práci raději nebudu pokoušet, neboť se nejedná o cíl této práce. Byl by to příliš ambiciózní úkol, neboť se domnívám, že i mnou nastíněné vstupy mají své limity a předpokládám, že existují i další rozměry prostoru, jež jsem v této práci vůbec nepostihl (o tom viz diskuse).

4.3. Shrnutí a diskuse

Nejprve se vyjádřím k lingvistickým zjištěním: Na základě provedené analýzy je možné konstatovat, že na úrovni výpovědí aktérů referenda lze identifikovat poměrně širokou škálu (de)politizačních strategií. Jejich rozdělení do dvou dimenzí – prostorové a obsahové – se ukázalo jako vhodné v tom smyslu, že osvětlilo nedostatky takového rozdělení, které pramení ze skutečnosti, že v rámci jedné výpovědi může docházet k interakci vícero lingvistických prostředků, které (de)politizaci vyjadřují.

Princip prostorové (de)politizace na úrovni gramatiky se tak realizuje ve dvou tendencích. Pro obě platí, že ho zajišťuje přímá nebo nepřímá reference – buď k aktérovi dané sféry, nebo k dané sféře – a její situování do specifické pozice v rámci struktury aktantů predikátoru (slovesa). Dochází buď k hierarchizaci sfér (situováním daných referencí do dichotomických pozic „beneficient a maleficient“ nebo „konstituent a adjunkt“ či zamlčením jedné ze sfér) nebo k posunu jednání mezi sférami (dvojice agens → patiens, agens → direktiv).

Obsahovou dimenzi vyjadřují hlavně čistě gramatické prostředky jako slovesný rod a s ním související jevy jako deagentizace, dále pak modalita a nominalizace. Tyto prostředky zase mají takový efekt, že otevírají možnosti pro jednání aktérů (modální prostředky vyjadřující možnost, činný rod), nebo je naopak jejich působením určité jednání prezentováno jako neovlivnitelné, dané, potenciál pro autonomní jednání se redukuje (deagentizace, resp. trpný rod, nominalizace, modální slovesa vyjadřující nutnost).

Tato zjištění považuji za adekvátní zodpovězení první výzkumné otázky. Co se týče zobecnitelnosti, navzdory tomu, že se jedná o případovou studii, se domnívám – že identifikované gramatické prostředky by alespoň do jisté míry měly fungovat v jakémkoli prostředí a v rámci jakékoli formy komunikace, resp. na základě introspekce mě nenapadá žádný důvod, proč by tomu tak být nemělo. Samozřejmě netvrdím, že se mi v rámci analýzy podařilo objevit všechny prostředky, na to byl korpus přece jen příliš malý a je také důležité si uvědomit, že se jednalo o krátké úseky – věty. Je celkem pravděpodobné, že bychom další prostředky (de)politizace našli i na úrovni nadvětné textové lingvistiky.

Dalším limitem zjištění je skutečnost, že analyzovaný materiál byl v češtině, nelze tedy bez adekvátní empirické analýzy tvrdit, že dané strategie budou fungovat i v jiných jazycích. S ohledem na další výzkum by bylo zajisté zajímavé zaměřit se na výpovědi, v nichž se vyskytuje více prostředků (de)politizace najednou – nejlépe aby reprezentovaly odlišné, sobě si odporující tendence – a tyto prostředky se pak pokusit hierarchizovat, popsat jejich interakce v rámci výpovědi. Pro takové účely by však bylo třeba zvolit nejspíš nějaký psycholingvistický, resp. kognitivní přístup a zároveň zjištění podpořit kvantitativní analýzou.

V žádném případě netvrdím, že se nutně musí jednat o strategie, které si samotní aktéři uvědomují a cíleně tedy volí konkrétní slova nebo prostředky gramatiky. Naopak bych se spíše přikláněl k variantě, že se v mnoha případech jedná o vedlejší účinek daných výroků, jež si mluvčí ani nemusí uvědomovat. To je koneckonců v souladu s Bourdieuho koncepcí symbolické moci, čímž se dostáváme ke druhé výzkumné otázce.

Na jednu stranu se ukázalo, že užití kapitálů coby sociálních determinantů výpovědí (a jednání obecně) bylo vhodné. Předpokládal jsem, že aktéři referenda mají nějakou představu o polickém prostoru, v němž jednají – především o jeho uspořádání, pozicích a vzájemných vztazích mezi jednotlivými sférami, o tom, kdo v nich jedná, resp. na základě čeho mohou jednat. Uplatněním své symbolické moci, jejímž nástrojem jsou (de)politizační strategie na úrovni jazyka, by pak aktéři mohli stávající uspořádání buď udržovat, nebo nějakým způsobem modifikovat – ať už vědomě nebo nevědomě.

Nicméně během analýzy jsem si sám uvědomil, že moje představa o uspořádání politického prostoru, jenž je rozdělen do několika sfér/polí, v rámci nichž aktéři obývají pozice determinované jednak celkovým objemem základních kapitálů, a také tím, který kapitál v dané sféře převládá, se ukázala jako mírně lichá, neboť jsem nevzal v potaz symbolický rozměr kapitálů. Tuto skutečnost mi pomohla osvětlit až gramatická stránka (de)politizace.

Ukázal jsem tedy, že užitím specifických gramatických (de)politizačních prostředků v rámci výpovědi dochází k tomu, že kapitál, jímž disponuje aktér, k jehož jednání se referuje (obsahová dimenze) nebo jehož akumulace je pro danou sféru typická (prostorová dimenze), nabývá symbolické hodnoty, neboť mluvčí mu zmíněnými gramatickými kategoriemi přiznává určitou důležitost a zároveň ho nadřazuje vůči ostatním. Jak jsem ale zmínil, výpověď nijakým způsobem neovlivní faktické množství kapitálu, protože se pohybujeme pouze v symbolické rovině. Nicméně dovoluji si na základě zjištění formulovat hypotézu, že takováto „symbolizace“ určitého kapitálu může vést k tomu, že dojde k celkové rekonfiguraci vlivu distribuce daného kapitálu v rámci celého sociálního prostoru.

Tuto myšlenku možná lépe demonstruje příklad: Představme si situaci, v níž budou mluvčí ve svých výpovědích pomocí gramatických prostředků neustále nadřazovat

aktérům s ekonomickým kapitálem a podobné apely budou celkově v rámci veřejné debaty převažovat. Podle mé hypotézy by mohlo dojít k tak výrazné legitimizaci ekonomického kapitálu, že se jeho objem rázem stane strukturujícím a diferencujícím principem na úkor kapitálů jiných. Tuto hypotézu na svých datech samozřejmě nemohu testovat.

Můj osobní tip je však takový, že k proměně politického prostoru dojít nemusí, a to z toho důvodu, že protichůdné tendence se navzájem mohou vyrušit a tím tak utvářet symbolickou hegemonii, o níž psali někteří autoři v souvislosti s depolitizací coby stavem společnosti. V analyzovaných (a nereprezentativních) datech se mi nepodařilo identifikovat, že by nějaká tendence nebo nějaký aktér v řečových aktech dominovali. Zároveň je třeba brát v potaz, že referendum bylo jen jedním z mnoha procesů – případů, ke kterým v rámci plzeňského politického prostoru došlo. Je tak vůbec otázkou, zda je možné mnou nastíněnou hypotézu o rekonfiguraci prostoru skrze promluvy nějakým způsobem testovat.

Zjištění dále limituje skutečnost, že jakousi „defaultní“ konfiguraci pozic na základě distribuce kapitálů jsem musel tiše předpokládat, stejně jako faktický objem kapitálů, kterým jednotliví aktéři disponují. Pomocí zvoleného metodologického přístupu ho nebylo možné postihnout. Teze, že např. iniciátoři referenda disponují především kulturním kapitálem atd., je tak založena zčásti na základě teoretické rešerše, ale i na mé vlastní intuici – jsou tak svým způsobem zamlčeným předpokladem.

Jinak řečeno, v rámci této práce jsem nastínil, jak vlivem (de)politizace na úrovni řečových aktů – tedy coby symbolické mocenské strategie – může docházet k symbolické rekonfiguraci politického prostoru, nicméně pomocí zvolené metodologie nebylo možné empiricky postihnout počáteční a výsledný stav, pouze potenciál změny stavu. Přesto si ale myslím, že i takové zjištění je relevantní a v každém případě tato teze představuje dobrý námět pro další výzkum.

Závěrem diskuse je třeba se ještě vyjádřit k tomu, jakým způsobem přispívají zjištění k poznatkům o přímé demokracii, resp. o českém místním referendu. Přiznávám, že role referenda byla do jisté míry instrumentální, přesto spatřuji určitý přínos této práce v tom, že nastínila, jak a že vůbec za určitých podmínek mohou v rámci referenda uplatnit svoji

moc všichni aktéři – tedy nejen vládnoucí elity – což je aspekt, který odborná literatura trochu opomíjí.

5. Závěr

„Všichni se shodneme na tom, že se to děje, ale úplně se neshodneme na tom, co přesně se děje.“ (Foster a kol. 2014, s. 226)

Předložením této bakalářské práce jsem se začlenil do pomyslných „všech“, o nichž referuje citovaná pasáž. V rámci svého interdisciplinárního výzkumu jsem se pokusil obohatit dosavadní poznatky o procesech (de)politizace aplikací lingvistického přístupu a zároveň teoretickým zakotvením pomocí konceptů Pierra Bourdieuho. Cílem této práce bylo primárně objasnit, jak se (de)politizace projevuje na úrovni výpovědí aktérů referenda – tedy identifikovat, jaké lingvistické prostředky se podílí na tom, že určitá výpověď má depolitizační nebo politizační účinek – a jak aktéři těchto strategií v průběhu referenda využívají k tomu, aby reprodukovali, nebo naopak měnili stávající uspořádání politického prostoru.

Pro svůj výzkum jsem zvolil koncepci rozvedenou několika autory (Hay, Jenkins, Wood a Flinders), kteří (de)politizaci považují za formu politického jednání – konkrétně jsem se zaměřil na její diskursivní podobu. Práci jsem koncipoval jako případovou studii, zaměřil jsem se na výpovědi, jež zazněly v průběhu místního referenda, které se konalo v roce 2013 v Plzni – občané se v něm postavili proti záměru vybudovat obchodní centrum ve středu města. Výroky aktérů referenda jsem převzal z novinových článků. Při analýze jsem vycházel z přístupu kritické analýzy diskursu podle Normana Fairclougha, kterou jsem adekvátně modifikoval vzhledem k výzkumné otázce.

Zjištění jsem formuloval ve dvou rovinách – lingvistické a od ní se odvíjející „sociologičtější“. Na úrovni jazyka dochází k (de)politizaci jednak ve smyslu posunu mezi sférami jednání a jejich hierarchizace, a to konkrétním uspořádáním věty z hlediska syntaktického a sémantického, zároveň ve smyslu formování nutnosti (danosti) nebo naopak možnosti (potenciálu) pro jednání pomocí užití slovesného rodu nebo modálních prostředků. Užití (de)politizačních prostředků lze ale zároveň chápat jako uplatnění symbolické moci aktéra, v jejímž důsledku může dojít k symbolizaci kapitálů, jimiž aktéři disponují, a ve svém důsledku i k celkové proměně povahy kapitálů coby diferencujícího principu a pozic od distribuce kapitálů se odvíjejících. Tuto hypotézu je třeba testovat v dalším výzkumu.

Bibliografie

- Altman, D., 2011. *Direct democracy worldwide*. New York: Cambridge University Press.
- Balík, S., 2016. „Local Cleavages, Politics and Policy at the Local Level – Is the Depoliticization Real?“ *Sociální studia / Social Studies* 13 (1): 73–85.
- Bates, S., Jenkins, L. & Amery, F., 2014. „(De)politicisation and the Father's Clause parliamentary debates.“ *Policy & Politics* 42 (2): 243–258.
- Beck, U., 2007. *Vynalézání politiky: k teorii reflexivní modernizace*, Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
- Bulletti Mitchell, N. & Ejderyan, O., 2021. „When experts feel threatened: Strategies of depoliticisation in participatory river restoration projects.“ *Area* 53: 151–160.
- Benford, R. D. & Snow, D. A., 2000. „Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment.” *Annual Review of Sociology* 26: 611–39.
- Beveridge, R. & Koch, P., 2019. „Depoliticization and Urban Politics: Moving Beyond the “Post-political” City.“ In: Buller J., Dönmez P., Standring A., Wood M. (eds.) *Comparing Strategies of (De)Politicisation in Europe*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Boggs, C., 2001. *The End of politics*, New York: Guilford Press.
- Bourdieu, P., 1977. „Sur le pouvoir symbolique.“ *Annales. Economies, sociétés, civilisations* 32 (3): 405–411.
- Bourdieu, P., 1986. „The Forms of Capital.” In: Richardson, J. G. (ed.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press.
- Bourdieu, P., 1987. „What Makes a Social Class? On The Theoretical and Practical Existence Of Groups“ *Berkeley Journal of Sociology* 32: 1–17.
- Bourdieu, P., 1990. *In other words*. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, P., 1991. *Langage et pouvoir symbolique*, Cambridge: Polity Press.

- Bourdieu, P., 1993. *The Field of Cultural Production*. New York: Columbia University Press.
- Bourdieu, P., 1998. *Teorie jednání*, Praha: Karolinum, nakladatelství Univerzity Karlovy.
- Buller J. et al., 2019. „Depoliticisation, Post-politics and the Problem of Change.“ In: Buller J., Dönmez P., Standring A., Wood M. (eds.) *Comparing Strategies of (De)Politicisation in Europe*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Burnham, P., 2001. „New Labour and the politics of depoliticisation.“ *The British Journal of Politics and International Relations* 3(2): 127–149.
- Crossley, N., 2005. *Key Concepts in Critical Social Theory*. London: SAGE Publications Ltd.
- Čermák, F., 2011. *Jazyk a jazykověda: přehled a slovníky* 4. vydání. Praha: Karolinum.
- Dahl, R. A., 1957. „The concept of power.“ *Behavioral Science* 2 (3): 201–215.
- Daneš, F., 1968. „Typy tematických posloupností v textu (na materiále českého textu odborného).“ *Slovo a slovesnost* 29: 125–141.
- Engeli I. & Varone F., 2012. „Morality Politics in Switzerland: Politicization through Direct Democracy.“ In: Engeli I., Green-Pedersen C., Larsen L.T. (eds.) *Morality Politics in Western Europe. Comparative Studies of Political Agendas Series*. Palgrave Macmillan, London.
- Fairclough, N., 1995. *Media discourse*, London: Arnold.
- Fairclough, N., 2003. *Analysing discourse: textual analysis for social research*, London: Routledge.
- Fairclough, N., 2010. *Critical discourse analysis: the critical study of language* Second edition., Harlow: Longman.
- Fairclough, N., 2015. *Language and power* Third edition., Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge.

- Fairclough, N., Jessop, B. & Sayer, A., 2002. „Critical Realism and Semiosis.“ *Alethia* 5 (1): 2–10.
- Fawcett, P. & Marsh, D., 2014. „Depoliticisation, governance and political participation.“ *Policy & Politics* 42 (2): 171–188.
- Flinders, M. & Buller, J., 2006. „Depoliticisation: Principles, Tactics and Tools.“ *British Politics* 1: 293–318.
- Foster, E. A., Kerr, A. & Byrne, C., 2014. „Rolling back to roll forward: depoliticisation and the extension of government.“ *Policy & Politics* 42 (2): 225-241.
- Grepl, M., 1973. „K podstatě modálnosti.“ *Otázky slovanské syntaxe* 3: 23–38.
- Grepl, M. & Karlík, P., 1983. *Gramatické prostředky hierarchizace sémantické struktury věty*, Brno: Univerzita J. E. Purkyně v Brně.
- Grepl, M. & Karlík, P., 1998. *Skladba češtiny*, Olomouc: Votobia.
- Haller, M., 2017. „Direct Democracy – Empowerment of Citizens or Instrument of the Elites?“ *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy* 8 (3): 55-83.
- Halliday, M. A. K., 2004. *An introduction to functional grammar*, New York: Hodder Arnold.
- Hay, C., 2007. *Why we hate politics*, Cambridge: Polity Press.
- Hirschová, M., 2016. „Funkční gramatika.“ In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.) *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny.
- Hoffmannová, J., 2016. „Neurčitost textu.“ In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.) *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny.
- Jenkins, L., 2011. „The Difference Genealogy Makes: Strategies for Politicisation or How to Extend Capacities for Autonomy.“ *Political Studies* 59: 156–174.

- Mouffe, C., 2005. *On the political*, London: Routledge.
- Palonen, K., 2003. „Four Times of Politics: Policy, Polity, Politicking, and Politicization.“ *Alternatives: Global, Local, Political* 28 (2): 171–183.
- Pansardi, P., 2012. „Power to and power over: two distinct concepts of power?“ *Journal of Political Power* 5 (1): 73–89.
- Patton, M., 2002. *Qualitative Research & Evaluation Methods*, London: SAGE.
- Ryšavý, D., 2006. „Komunální je komunální a velká je velká! K hypotéze politizace lokálních politických elit.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 42 (5): 953–970.
- Serdüllu, U. & Welp, Y., 2012. „Direct Democracy Upside Down.“ *Taiwan Journal of Democracy* 8 (1): 69–92.
- Schiller, T. & Mittendorf V., 2002. „Neue Entwicklungen der direkten Demokratie.“ In: Schiller, T. & Mittendorf V. (eds.) *Direkte Demokratie: Forschung und Perspektiven*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Schiller, T., 2011. „Local Direct Democracy in Europe – a comparative overview.“ In: Schiller, T. (ed.) *Local direct democracy in Europe*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Schmitt, C., 1996. *Der Begriff des Politischen: Text von 1932 mit einem Vorwort und drei Corollarien*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Smith, M. L., 2007. *Přímá demokracie v praxi: politika místních referend v České republice*. Praha: Institut pro sociální a ekonomické analýzy a Sociologický ústav Akademie věd České republiky.
- Smith, M. L., 2011. „The uneasy balance between participation and representation: local direct democracy in the Czech Republic.“ In: Schiller, T. (ed.) *Local direct democracy in Europe*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Šlosar, D., 1995. „Slovotvorba.“ In Karlík, P., Nekula, M. & Rusínová, Z. (eds.) *Příruční mluvnice češtiny*, Brno: Nakladatelství Lidové noviny.

Vodička, K. & Cabada, L., 2011. *Politický systém České republiky: historie a současnost* 3. ,aktualizované a rozšířené vydání., Praha: Portál.

Wood, M. & Flinders, M., 2014. „Rethinking depoliticisation: beyond the governmental.“ *Policy & Politics* 42 (2): 151–170.

Wood, M., 2015. „Politicisation, Depoliticisation and Anti-Politics: Towards a Multilevel Research Agenda.“ *Political Studies Review* 14 (4): 521–533.

Wodak, R. & Meyer, M. 2001. *Methods for Critical Discourse Analysis*, London: SAGE.

Internetové zdroje

AION CS, 2010–2021. *Zákon č. 22/2004 Sb.* Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-22/>.

Magistrát města Plzně, 2012. *Místní referendum k výstavbě obchodního zařízení na místě bývalého Domu kultury Inwest.* Dostupné z: <https://referendum.plzen.eu/>.

Ministerstvo vnitra ČR, 2021. *Seznam konaných místních referend.* Dostupné z: <https://www.mvcr.cz/soubor/mistni-referenda-tabulka-hlaseni.aspx>.

Newton Media Search, 2020. Dostupné z: <https://newtonmedia.cz>

Ústav pro jazyk český, 2008–2021. *Internetová jazyková příručka.* Dostupné z: <https://prirucka.ujc.cas.cz/>.

Zdroje uvedených výroků

(a) Nedvěd, J., 07.09.2012. „Referendum? Zatím bitva bez vítěze.“ *Mladá fronta DNES*.

- (b) Kosov, J., 07.01.2013. „Plzeň se chystá na referendum o stavbě obchodního centra.“ *esk rozhlas Plzeň.*
- (c) Nedvěd, J., 22.06.2012. „Sporn Corso se musí zmnit.“ *Mladá fronta DNES.*
- (d) Vesel, D. & Tolarov, M., 12.12.2012. „Referendum nanečisto.“ *Plzesk deník.*
- (e) Autor neuveden., 17.01.2013. „Lekce z obansk estetiky.“ *Literrn noviny.*
- (f) ČTK., 31.05.2012. „Aktivist zesilují odpor proti stavbě obřího domu v centru Plzně.“ *Právo.*
- (g) Šrmkov, J., 30.01.2012. „Proti obchodnímu centru po zboen kulturáku v Plzni je už 10 000 lid.“ *Mlad frona DNES.*
- (h) Nedvěd, J., 30.08.2012. „Svolejte se kvůli referendu,adaj aktivist konely Plzně.“ *Mladá fronta DNES.*
- (ch) Kosov, J., Smatana, E., & Kašpar, M. „Zastupitel Plzně porušili práva 20 tisíc oban, řekl soud a nardil referendum.“ *esk rozhlas.*
- (i) Dostál, V., 17.08.2012. „Na kontrolu podpisů k vyhlsen referenda v Plzni zbývají čtyři dny.“ *Deník referendum.*
- (j) Dostál, V., 17.08.2012. „Na kontrolu podpisů k vyhlsen referenda v Plzni zbývají čtyři dny.“ *Deník referendum.*
- (k) Nedvěd, J., 06.09.2012. „Střet o referendum a spor radních.“ *Mladá fronta DNES.*
- (l) Petr, M., 14.01. 2013. „V Plzni odmítli stavbu centra Corso, msto m zamezit investici za miliardy.“ *Hospodrsk noviny.*
- (m) Nedvěd, J., 08.09.2012. „Sčítají, kolik by stly „kody“ z referenda.“ *Mladá fronta DNES.*

Teze bakalářské práce

Jméno a příjmení studujícího: Ondřej Drobil

Předpokládaný název práce: (De)politizace v přímé demokracii: Případová studie místního referenda v ČR

Klíčová slova: politizace, depolitizace, přímá demokracie, referendum v Plzni, politická moc, kritická analýza diskursu, analýza rámců

Vedoucí práce: Mgr. Tomáš Dvořák, Ph.D.

Námět práce

Tématem bakalářské práce jsou procesy politizace a depolitizace v kontextu místního referenda. V roce 2013 se v Plzni konalo referendum ohledně plánované výstavby obchodního centra Corso Americká. Referendu předcházely dlouholeté spory o osudu Domu kultury Inwest, který stál v prostoru plánované výstavby a který investor – firma Amadeus Real – plánoval zbourat. Ve městě se zformovala občanská iniciativa s cílem zabránit demolici Domu kultury. Po neúspěchu se iniciativa přeorientovala na boj proti výstavbě již zmíněného obchodního centra. Uspořádala petiční akci a podařilo se jí sesbírat dostatečný počet podpisů. Navzdory nepříznivému postoji ze strany vedení města bylo referendum na základě rozhodnutí krajského soudu vypsáno. Konalo se současně s prvním kolem prezidentské volby v lednu 2013. Občané Plzně v něm odpovídali na otázku: „Souhlasíte s tím, aby město Plzeň bezodkladně podniklo veškeré kroky v samostatné působnosti, aby nemohlo dojít k výstavbě obchodního zařízení na místě Domu kultury Inwest?“ (referendum.plzen.cz)

Toto referendum jsem zvolil na základě několika faktorů, jednak vzhledem ke komplexnosti celého procesu, množství zúčastněných zájmových skupin, ale i vzhledem k výraznému předporozumění plzeňské komunální politiky z vlastní výzkumné činnosti. Na referendum v Plzni nahlížím jako na sociální situaci, při které došlo k narušení sociálního a politického řádu ve městě a k obnažení systému mocenských struktur, neboť se jednalo o bezprecedentní zkušenost pro všechny zapojené aktéry.

Ve své práci budu vycházet z pojetí politiky Ulricha Becka a jeho teorie reflexivní modernizace (1994). Politiku chápu v tom nejširším smyslu – jako prostor, v rámci něhož se realizuje politické jednání. Dělat politiku (politicky jednat) pak znamená uplatnit svoji moc formou diskursivní praxe ve smyslu umožnění nebo naopak znemožnění aktérům v prostoru působit (Muntigl 2002: 45-46). Beckova „vynalezená politika“ prostupuje hranice formálně politických hierarchií a institucí – do tzv. sub-politiky – „mimo budovy parlamentů a radnic“. To, co bylo apolitické, najednou získává politický charakter a naopak. (Beck 1994: 18) Tyto posuny v politickém prostoru (*arena-shifting*) nazýváme procesy politizace a depolitizace.

V odborné literatuře je možné se setkat v zásadě se dvěma pojetími (de)politizace – jednak s (de)politizací „institucionální“ a (de)politizací „diskurzivní“. (d’Albergo et Moini 2017: 382-383) V institucionálním pojetí znamená depolitizace přesun rozhodovacích procesů a zodpovědnosti za rozhodnutí z politických institucí do institucí apolitických – např. ze zastupitelstva do odborů magistrátu (politizace probíhá analogicky, obráceně), diskurzivní depolitizace spočívá v tom, že se určitá rozhodnutí, problémy či skutečnosti za užití specifických jazykových prostředků prezentují tak, jako by pozbývaly „politického charakteru“. Beckovo pojetí politiky oba přístupy do určité míry sjednocuje: Institucionální (de)politizace se stává viditelným výsledkem (de)politizace diskurzivní, neboť v této všeprostupující konceptualizaci politiky jsou apolitické instituce apolitické pouze formálně, resp. posouvají se do prostoru sub-politiky, jejíž politický charakter může být úspěšně skryt. Ve své bakalářské práci se tedy budu věnovat primárně diskurzivní podstatě procesů (de)politizace.

Základním východiskem je předpoklad, že se celého referenda účastní několik zájmových skupin, které v závislosti na svém zájmu různé aspekty daného procesu politizují či depolitizují. Politizaci a depolitizaci v kontextu přímé demokracie se doposud nikdo systematicky nevěnoval, přínos této práce však spočívá nejen v rozšíření poznatků o tento aspekt, nýbrž i ve zvoleném přístupu: Na referendum bývá obvykle nahlíženo jako na nástroj umožňující větší participaci na rozhodovacích procesech a větší míru svobodné volby, ne jako na mocenskou hru, v rámci níž jsou uplatňovány mocenské strategie (politizace a depolitizace), v tomto ohledu tedy může být tato práce inovativní. Zároveň dojde i k rozšíření poznatků o plzeňském referendu, kterému se doposud jen částečně

(hlavním tématem byly narativy o demolici Domu kultury, která referendu předcházela) věnovala Petra Burzová ve své knize *Politika poloveřejnosti* (2014).

Cílem této bakalářské práce je tedy zpracovat přirozenou historii celého procesu referenda, jeho ukotvení v sociologické, resp. politickosociologické teorie (teorie demokracie a reflexivní modernizace, (de)politizace a politická moc, politický diskurs), dále pak identifikace aktérů, kteří se celého procesu účastní, jejich cílů, motivací a strategií, a primárně zodpovězení následující výzkumné otázky:

K jakým formám politizace a depolitizace dochází v rámci místního referenda?

Výchozím předpokladem je, že v případě diskursu plzeňského referenda dochází k (de)politizaci v několika oblastech/rovinách, a to jednak v případě problému, o kterém se v referendu rozhoduje, ale i v případě referenda jako takového ve smyslu instituce a účasti na referendu coby jednání jednotlivých aktérů.

Předpokládané metody zpracování

Základním metodologickým východiskem je kritická analýza diskursu (CDA). Jako metodu analýzy zvolím tzv. analýzu rámců (FA).

Kritická analýza diskursu je sociolingvistický přístup, který nahlíží na jazyk jako na formu sociální praxe. Je založena na předpokladu, že skrze užití jazyka v komunikaci, ať už v mluvené nebo psané formě – tedy skrze diskurs – jsou reprodukovány ideologie a mocenské nerovnosti. Jazyk je tak nástrojem uplatnění moci a je ho třeba analyzovat v sociálně-polickém kontextu. (Fairclough 1989)

Analýza rámců je metoda, která vychází z díla Erwinga Goffmana (1974). Je založena na identifikaci, kategorizaci a interpretaci tzv. rámců. Koncept rámce můžeme definovat jako určitou konkrétní konstrukci/definici určitého sociálního jevu či situace. Rámování je pak proces, při kterém aktéři vybírají některé aspekty – dimenze problému, dávají na ně důraz a propagují je – vytvářejí tak schéma, pomocí kterého mají příjemci sdělení daný fenomén interpretovat. (Entman 1993: 52)

Při analýze rámců budu vycházet z trojdimenzionálního pojetí diskursu na podle Normana Fairclougha (1989 a 2003). Diskurs zde de facto slouží jako referenční jednotka,

ne jako jednotka analytická. Jako souhrnné označení komunikace v rámci určitého sociálně-politického kontextu, v rámci určitého tématu či problému. Rámce je třeba analyzovat ve třech rovinách diskursu: v mikro-, mezo- a makrorovině. (Fairclough 1989)

V mikrorovině jde o identifikaci (de)politizačních rámců a jazykových prostředků, které tyto rámce konstituují. V mezorovině diskursu se analyzuje produkce a recepce těchto rámců – motivace aktérů a cíle rámování. Cílem analýzy v makrorovině diskursu je ukotvení rámců a jejich interpretace v kontextu systému mocenských vztahů – tedy v kontextu plzeňské politiky.

Jako data použiji novinové články z databáze anopress.cz vygenerované na základě předem definovaných klíčových slov a kritérií, které budou stanoveny na základě předběžné rešerše a výběrového vzorku. Dále pak použiji oficiální prohlášení politických představitelů, iniciátorů referenda či developerské firmy Amadeus Real.

Etické souvislosti zvažovaného projektu

Realizace projektu není spojena s výraznými etickými riziky, neboť jako data budou použity články z novin a oficiální prohlášení dostupná na internetu, které jsou ze své podstaty veřejné. Jediným problematickým aspektem je možnost, že výpovědi aktérů citované v rámci novinových článků mohou být buďto vytržené z kontextu, nebo mohou být chybně opsány.

Orientační seznam literatury

d'Albergo E. & Moini, G. (2017) Depoliticizing Public Action by Politicizing Issues, Practices and Actors. The Role of Resilience Thinking in a Program of the Cariplo Foundation, *Partecipazione e conflitto*, 10(2) 381-420.

Altman, D. (2011) *Direct democracy worldwide*, New York: Cambridge University Press.

Beck, U. (1994) The "Reinvention of Politics" in Beck, U., Giddens, A. & Lash, S. *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Stanford: Stanford University Press.

- Benford, R. D. & Snow, D. A. (2000) Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment, *Annual Review of Sociology*, 26, 611-639.
- Burzová, P. L. (2014) *Politika poloveřejnosti: narativní analýza sporů o demolici Domu hrůzy u Radbuzy*, Brno: Doplněk.
- Cacciatore, M. A. Scheufele, D. A. & Iyengar, S. (2016) The End of Framing as we Know it ... and the Future of Media Effects, *Mass Communication and Society*, 19(1) 7-23.
- Carragee, K. M. & Roefs, W. (2006) The Neglect of Power in Recent Framing Research, *Journal of Communication* 54(2) 214-233.
- Christensen, T. & Lægreid, P. eds. (2006) *Autonomy and Regulation: Coping with Agencies in the Modern State*, Cheltenham: Edward Elgar Pub.
- Dahl, R. A. (2000) *On democracy*, New Haven: Yale University Press.
- Dahl, R. A. (1961) *Who governs? Democracy and power in an American city*, New Haven: Yale University Press.
- Dijk, T. A. van. (2010) *Discourse and context: a sociocognitive approach*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Entman, R. M. (1993) Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm, *Journal of Communication*, 43(4) 51-58.
- Fairclough, N. (2003) *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge.
- Fairclough, N. (2001) *Language and power 2nd ed.*, Harlow: Longman.
- Flinders, M. & Buller, J. (2006) Depoliticisation: Principles, Tactics and Tools. *Br Polit* 1, 293–318.
- Goffman, E. (1986) *Frame analysis: an essay on the organization of experience*, Boston: Northeastern University Press.

Johnston, H. (1995) A methodology for frame analysis: From discourse to cognitive schemata. In *H. Johnston & B. Klandermans (Eds.), Social movements and culture*. London: UCL Press.

McAdam, D., McCarthy, J. D. & Zald, M. eds. (1996) *Comparative perspectives on social movements: political opportunities, mobilizing structures, and cultural framings*, Cambridge: Cambridge University Press.

Muntigl, P. (2002) "Politicization and depoliticization" in Chilton P. A. & Schäffner C. (eds.) *Politics as Text and Talk: Analytic approaches to political discourse*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Co, 45-80.

Murphy J. B. (2011) Perspectives on power, *Journal of Political Power*, 4(1), 87-103.

Palonen, K. (1993) "Introduction: from Policy and Polity to Politicking and Politicization" in K. Palonen and T. Parvikko (eds.), *Reading the Political: Exploring the Margins of Politics*, Helsinki: FPSA, 6–16.

Schiller, T. (2002) *Direkte Demokratie: Eine Einführung*, Frankfurt am Main: Campus.

Schiller, T. ed. (2011) *Local direct democracy in Europe*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Snow D. A. et al. (1986) Frame Alignment Processes, Micromobilization, and Movement Participation, *American Sociological Review*, 51(4), 464-481.

Tilly, C. & Wood, L. J. (2009) *Social movements, 1768-2008* 2nd ed., Boulder: Paradigm.

Vliegthart, R. & Zoonen, L. van. (2011) Power to the frame: Bringing sociology back to frame analysis, *European Journal of Communication*, 26(2) 101–115.

Internetové zdroje

referendum.plzen.cz